

از زبان نسفی؛ بازخوانی پژوهش‌های صورت گرفته درباره

عزیزالدین نسفی

عرفان خصم افکن نظام^۱

حائیه سادات زنده باد^۲

محمدمنصور فلامکی^۳

چکیده

پژوهش حاضر، پاسخی به حوزه نسفی‌پژوهی است و با هدف آشناسازی عرفان‌پژوهان و دوست‌داران عرفان در ایران، با مطالعات و پژوهش‌های عرفانی ذیل آثار و شخصیت علمی- فلسفی عزیزالدین نسفی، فراهم گردید. در این پژوهش، نسفی‌پژوهی در عرصه آثار خطی، کتب، مقالات (علمی و کنفرانسی) و پایان‌نامه‌ها در ایران از آغاز تا زمان معاصر معرفی می‌شود. روش پژوهش حاضر، جستجو بر پایه کلیدواژه «عزیزالدین (عزیز، عزالدین، عزیزبن محمد) نسفی» است که با توجه به جستجوی آن در بانک‌های اطلاعاتی مانند مجلات، اسناد، سایت‌ها، کتابخانه‌ها و ... مجموعه آثار مرتبط با نسفی‌پژوهی نیز شناسایی و تحلیل شد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که سیر تحول نسفی‌پژوهی در ایران از نظر زمانی، سیر صعودی دارد و از اواخر دهه ۸۰ و ۹۰، پژوهش‌ها به سوی مقایسه دیدگاه‌های عزیزالدین نسفی با سایر اندیشمندان و متفکران در حوزه‌ها و رشته‌های مختلف پیش رفت. آسیب‌شناسی در زمینه پایان‌نامه‌ها و مقالات حوزه نسفی‌پژوهی، نشان می‌دهد به دلیل فقدان اطلاعات پژوهشی جامع به منظور غنی‌سازی مطالعات در این حوزه، شاهد تکرار تحقیقات پیشین هستیم. نگارندگان امیدوار هستند این پژوهش بتواند با معرفی آثار به جای‌مانده از عزیزالدین نسفی و تحلیل و تبیین تحقیقات و مطالعات علمی عرفان‌پژوهان معاصر در حوزه شخصیت علمی- فلسفی ایشان و تحلیل آثار و اندیشه‌های نسفی، راه میانبر و کوتاهی بر سر راه علاقه‌مندان ترسیم نماید تا بهره‌برداری از این آثار گران‌سنگ، سهل‌الوصول‌تر گردد و از طریق دانشجویان با آشنا شدن نقاط ضعف روش‌شناسی موجود در پژوهش‌های قبلی، بتوانند در جهت رفع آن تلاش کنند.

واژه‌های کلیدی: عزیزالدین نسفی، نسفی‌پژوهی، منبع‌شناسی، تحقیقات مروری، فراترکیب.

^۱ پژوهشگر دکتری، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
St_e_khasmafkan@azad.ac.ir

^۲ پژوهشگر دکتری، گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
h.s.z.architect@gmail.com

^۳ استاد معماری، گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
Mansour.falamaki1313@gmail.com

۱- مقدمه

در دهه‌های اخیر با گسترش و تخصصی‌شدن علوم، عرفان نیز به لحاظ گستردگی موضوع و مخاطب، بسیار مورد توجه قرار گرفته و آثار زیادی در قالب شرح و توضیح، ترجمه، تألیف و شرح حال عرفا به فارسی نگاشته شده‌است. گاه ده‌ها کتاب درباره یک موضوع یا شرح یک اصطلاح یا معرفی یک شخصیت عرفانی تألیف شده‌است. کثرت و تنوع آثار و پژوهش‌های عرفانی معاصر به قدری است که پژوهنده آنها به منظور آشنایی با موضوعات، کیفیت مطالب و بهره‌برداری مفید و شایسته، نیازمند راهنمایی مناسب است تا به سهولت بتواند به آنها دسترسی یابد و با آشنایی به منابع مورد نیاز، از پژوهش‌های موازی و تکراری ممانعت شود. اطلاع‌رسانی در حوزه علوم انسانی، به طور کلی ضعیف و به ویژه در ایران، به صورت سنتی است و در عصر ارتباطاتی با رشد سریع فناوری، اطلاع‌رسانی دارای اهمیت مضاعف شده‌است (یوسفی، ۱۳۹۴: ۲۲). امروز، پژوهشگران جوان، آن گاه که به ریشه‌های اندیشه هنر ایران می‌پردازند، با گسستگی‌هایی روبه‌رو می‌اند که میان یافته‌ها و داده‌های فلسفی، و فلسفی-ریاضی و فرآورده‌های ادبی ما، از سده چهارم هجری به بعد (یعنی از روزگار خیام و بیرونی و رازی‌ها و آنان که در حدود سه قرن دیرتر آمدند، مانند فریدالدین عطار نیشابوری و عزیزالدین نسفی و احمد غزالی و ...) دیده می‌شوند. گسستگی‌هایی که از دوران صفویه به بعد، پُر شمارتر و عمیق‌تر نیز می‌شوند و فهم معانی آثار را دشوار می‌کنند (فلامکی، ۱۳۹۰: ۴-۵). از آنجا که ادب و تاریخ اسلامی ایران، از دیرباز همواره با تصوف و عرفان ارتباط نزدیک داشته‌است، پژوهنده دقیق و کنجکاو تا با تمام ویژگی‌های این پدیده آشنایی نیابد، بسیاری از لطایف ادب و حکمت و پاره‌ای از دقایق واقعیات تاریخ این سرزمین را به درستی نمی‌تواند بشناسد (یوسفی، ۱۳۹۴: ۲۱). انتخاب عزیزالدین نسفی، از این رو، برای ما حائز اهمیت است که بر اساس گفته هانری گُربن آشنایی نسفی و سعدالدین حمویه (استاد عزیزالدین نسفی) با ساختار اندیشه‌ای «تصوف شیعی» است و این ساختار، راهی است که بعد از آنها، «سیدحیدر آملی»، «میرداماد» و «ملاصدرا شیرازی» آن را ادامه دادند. از ویژگی‌های این شیوه فکری آن است که عروج قلبی روحانی را با ترتیب دقیق فلسفی تشریح و تفسیر می‌کند (میرباقری فرد، ۱۳۷۸: ۱۷) و این ساختار اندیشه‌ای، زیربنای مکتب اصفهان است. فقدان اطلاعات کافی در خصوص پیشینه مطالعات و موضوعات مرتبط با شرح حال، آثار و اندیشه‌های فلاسفه و بزرگان عرفان و تصوف به ویژه در خصوص اندیشه‌پرداز سده هفتم هجری، عزیزالدین نسفی، ضرورت پژوهشی جامع را به منظور معرفی و نقد پژوهش‌های انجام گرفته درباره عزیز نسفی، با هدف آشناسازی عرفان‌پژوهان و دوست‌داران عرفان در ایران، با مطالعات و پژوهش‌های عرفانی ذیل آثار و شخصیت علمی-فلسفی نسفی، فراهم گردید. در این پژوهش، نسفی‌پژوهی در عرصه آثار خطی، کتب، مقالات (علمی و کنفرانسی) و پایان‌نامه‌ها در ایران از آغاز تاکنون معرفی می‌شود. نگارندگان امیدوار هستند این پژوهش بتواند با معرفی آثار به جای مانده از عزیزالدین نسفی و تحلیل و تبیین تحقیقات و مطالعات علمی عرفان‌پژوهان معاصر در حوزه شخصیت علمی-

فلسفی ایشان و تحلیل آثار و اندیشه‌های نسفی، راه میانبر و کوتاهی بر سر راه علاقه‌مندان ترسیم نماید تا بهره‌برداری از این آثار گران‌سنگ، سهل‌الوصول‌تر گردد.

۲- روش پژوهش

روش پژوهش حاضر، از نظر رویکرد، از نوع «تحقیقات مروری» است. ادبیات علمی مترکم و روزافزون حاصل از پژوهش‌های مداوم دانشمندان که هر روز با ایستادن بر دوش یافته‌های پیشین تکامل می‌یابد، از سرمایه‌های بزرگ جامعه علمی محسوب می‌شود. این «انباشت دانش» برای علمی‌بودن و پیشرفت هر حوزه دانشی، ضروری تلقی می‌شود (کینگ^۱ و هی^۲؛ ۲۰۰۵)؛ لذا «اکتشاف، توصیف، تلفیق، تبیین یا نقد ادبیات علمی» که به اختصار آن را «مرور ادبیات» می‌نامیم، می‌تواند این دانش انباشته شده را به صورت مستقل، موضوع بررسی خود قرار دهد و در قالب «پژوهش‌های مروری» نقش یک تحقیق مستقل و اصیل را ایفا کند و به سؤالاتی پاسخ دهد که به کمک پژوهش‌های مرتبه اول نمی‌توان به آن پاسخ داد (اکولی^۳ و شابرام^۴؛ ۲۰۱۰). «مقاله مروری» نوعی از مقالات پژوهشی است که ضمن برخورداری از اهداف، انواع و روش‌های علمی متنوع، «مرور ادبیات» مستقلاً هدف آن است (آذر^۵ و هاشیم^۶؛ ۲۰۱۴). این نوع مقاله، منبعی مرتبه اول نیست، یعنی داده‌های خام و دست اول را بررسی نمی‌کند بلکه عموماً منبعی مرتبه دوم، یعنی یافته‌های ارائه شده در منابع مرتبه اول را مرور می‌کند و البته گاهی منبعی مرتبه سوم است یعنی سایر مرورها یا همان منابع مرتبه دوم را «بازبینی، یکپارچه‌سازی و ارزیابی» می‌کند (کیچنهام^۷ و چارترز^۸؛ ۲۰۰۷). نیاز به این مقالات هنگامی پدید می‌آید که تعداد مقالات دست اول فزونی می‌یابد و به تبع آن، نوشتن مقالاتی اولویت می‌یابد که سایر یافته‌های پژوهشی را یکپارچه‌سازی و ارزیابی نمایند (شهسواری و علم‌الهدی، ۱۳۹۸: ۸۲-۸۳).

انواع تحقیقات مروری	خروجی‌های مورد انتظار
اکتشافی (Explorative)	ارائه حدود و ثغور ادبیات موجود و نقشه‌برداری از دسته‌ها و پرسش‌های ما نسبت به موضوع: الف) «نقشه‌برداری ادبیات (Literature Mapping)»: که رایج‌ترین شکل مطالعات قلمرویی است؛ با توجه به وسعت، تنوع و واگرایی ادبیات و دشوار بودن تعیین یک موضوع در ادبیات، به منظور مشخص‌ساختن موقعیت یک موضوع در ادبیات و شناسایی نوع و حجم ادبیات مرتبط با آن به‌کار گرفته می‌شود. ب) «نقشه‌برداری مفهومی (Conceptual Mapping)»: که
قلمرویی (Scoping) (Review)	

¹ King, W.

² He, J.

³ Okoli, C.

⁴ Schabram, K.

⁵ Azar

⁶ Hashim

⁷ Kitchenham

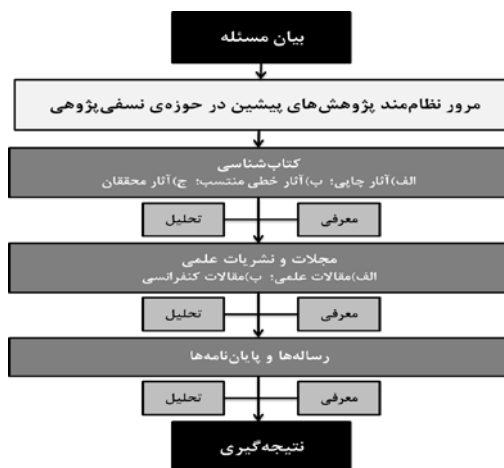
⁸ Charters

<p>ترمینولوژی مرتبط با یک موضوع را کاوش می‌کند؛ لغات کلیدی و واژگان مکمل را شناسایی می‌کند و معلوم می‌دارد که واژگان مدنظر «چگونه، توسط چه کسانی و برای چه منظوری» به کار گرفته شده‌اند. پ) «نقشه‌برداری سیاستی (Policy Mapping)»: که اسناد و اظهارات اصلی دستگاه‌های دولتی و نهادهای حرفه‌ای مؤثر بر ماهیت اقدام یا سیاست مدنظر را شناسایی می‌کند؛ زیرا بررسی پیامدهای سیاست‌گذاری، مستلزم پژوهش‌های مختلفی است و سازمان‌های تأمین مالی برای تعریف این پژوهش‌ها نیازمند چنین نقشه‌هایی می‌باشند. ت) «نقشه‌برداری ذی‌نفعان (Stakeholders Mapping)»: که به منظور شناسایی اولویت‌های پژوهشی و کمک به هدف‌گیری درست سوالات پژوهشی منطبق با نیازها، برای ذی‌نفعان پژوهش تولید می‌شود.</p>			
<p>ارائه فهم کلی از موضوع به کمک «تلیخیص و تجمیع ادبیات موجود» و نیز گزارش «آخرین وضعیت دانش موجود» و آخرین یافته‌ها و تحولات علمی مرتبط با موضوع در مرزهای دانش در قالب گزارش «تصویر بزرگ (Big Picture)»، «طبقات طبیعی (Ad Hoc Classification)» و «موضوعات کلیدی (Core Issues)».</p>	<p>داستانی Narrative) (Review</p>	<p>توصیفی (Descriptive)</p>	
<p>شناسایی و ارائه «الگوهای عمومی» و احتمالاً «پنهان» در پژوهش‌های مورد نظر در قالب «روندها، الگوها و طبقات توصیفی موجود در داده‌ها».</p>	<p>تجربی Empirical) (Review</p>		
<p>ارائه تبیینی جدید از موضوع در قالب‌هایی مانند الف) «چارچوب مفهومی (شامل گزاره‌های خلاصه‌کننده تبیین‌ها و پیش‌بینی‌ها)»؛ ب) «نظام‌های نظری، شامل قوانین موجود در نظریه‌ها و فرانظریه (شامل: تبیین‌ها و تشریح‌های پیکره یک نظریه)».</p>	<p>تئوریک Theoretical) (Review</p>	<p>تبیینی (Explanatory)</p>	
<p>جهت‌دهی سمت‌وسوی پژوهش‌های آینده و تعیین «دستور کار پژوهش (Research Agenda)» در حوزه مربوطه با تکیه بر نشان‌دادن موضوعات نیازمند بررسی بیشتر، پرسش‌های بدون پاسخ یا دچار اختلاف نظر جامعه علمی و نیز کاستی‌ها، نقاط ضعف، تناقضات، موارد خلاف و ناسازگاری‌های ادبیات موجود.</p>	<p>انتقادی Critical) (Review</p>		
<p>یافته اختصاصی: برآورد دقیق و جامع از اندازه اثر اقدامات و مداخلات متعدد انجام شده.</p>	<p>یافته مشترک: ۱) ارائه تصویر جدید و ترکیب‌محور از موضوع با معنایی فراتر از مجموع تک‌تک ادبیات بررسی شده، در قالب‌هایی همچون «نوع‌شناسی‌ها (Taxonomies)» که فراتر از طبقات طبیعی موجود در ادبیات است.</p>	<p>فرا تحلیل Meta-) (Analysis یا مرور نظام‌مند کمی</p>	<p>تلفیقی (Synthetic)</p>
<p>یافته اختصاصی: تجزیه و تحلیل ابعاد مختلف و پیچیده واقعیت‌هایی که به سادگی با رویکردهای کمی قابل بررسی نیستند.</p>	<p>۲) ارائه توصیه‌های جامع‌نگرانه و با سوگیری</p>	<p>فرا ترکیب Meta-) (Synthesis یا مرور نظام‌مند کیفی</p>	
<p>یافته اختصاصی: ارائه «نظریات تغییر» در پاسخ</p>		<p>واقع‌گرا</p>	

<p>به این پرسش اساسی که «چه چیزی، برای چه کسی، در چه شرایطی، به چه ترتیبی، و چگونه کار می‌کند یا نمی‌کند؟».</p>	<p>کم ناظر به تصمیم‌گیری درباره مداخلات درمانی، سیاستی، و ...</p>	<p>Realist یا (Review مرور نظام‌مند آمیخته</p>	
<p>یافته اختصاصی: تلخیص، ارزیابی و ترکیب مرورهای نظام‌مند انجام‌شده پیرامون یک موضوع واحد به طوری که بهترین شواهد را برای تصمیم‌گیران فراهم کنند.</p>		<p>فرامرور (Meta-Review)</p>	

جدول ۱- انواع رویکردهای موجود در «تحقیقات مروری» (شهسواری و علم‌الهدی، ۱۳۹۸: ۹۸-۹۹).

از سوی دیگر، از نظر اهداف، از روش «فراترکیب» یا «مرور نظام‌مند کیفی» بهره می‌گیرد. در فراترکیب، از روش‌های غیرآماري و کیفی، از جمله شناسایی عناصر و مضامین اصلی و مشترک موجود در داده‌ها، برای ترکیب یافته‌ها استفاده می‌شود. در واقع با نوعی ترکیب کیفی مواجه هستیم، «فرآیندی که به منظور ایجاد فهمی جدید از موضوع، شواهد به دست آمده از مطالعات کیفی منفرد- که موضوعات مشابهی را بررسی کرده‌اند- را از طریق مقایسه و تحلیل مفاهیم و یافته‌های آنها، ترکیب می‌کند». بر این اساس، ابتدا با جستجوی کلیدواژه «عزیزالدین نسفی» در مجلات، اسناد، سایت‌ها و کتابخانه‌ها، مجموعه آثار مرتبط با نسفی‌پژوهی شناسایی شد و سپس در ۳ بخش «کتاب‌شناسی، مجلات و نشریات، پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها» مورد ارزیابی و تحلیل محتوا قرار گرفت. ویژگی این پژوهش را می‌توان چنین بیان نمود که در موضوع نسفی‌پژوهی معاصر تاکنون، هیچ مطالعه جامعی در مورد مطالعات صورت‌گرفته در این حوزه وجود ندارد. اکثر مطالعات انجام‌شده در حوزه نسفی‌پژوهی، به تعلیق و تصحیح یک اثر از جناب نسفی اختصاص دارد و یا به بررسی جهان‌بینی و مبانی نظری ایشان از طریق مقایسه با دیدگاه متفکرین مختلف اختصاص یافته‌است. آنچه پژوهش حاضر بر آن تکیه دارد عبارت است از جمع‌آوری یافته‌های پژوهش از مطالعات منفرد و پراکنده که به زبان فارسی نوشته شده‌اند به منظور ترکیب و یکپارچه‌سازی یافته‌های آن جهت استفاده علمی و کاربردی که می‌تواند نقاط ضعف و قوت کارهای پژوهشی در حوزه نسفی‌پژوهی را به ما نشان دهد تا با تحلیل روش‌شناسانه در بهینه‌سازی کارهای پژوهشی در این حوزه تلاش کنیم.

نمودار ۱- فرآیند پژوهش (نگارندگان)

۳- تحلیل آثار

۳-۱- کتاب‌شناسی

عزیزالدین نسفی، یکی از پُرکارترین نویسندگان قرن هفتم، کتب و رسالات بسیاری از خود به جای گذاشته است. آثار او هم از نظر تعداد، هم از نظر محتوا و موضوع، قابل ملاحظه‌اند. در این آثار، اقوال و آرای علما، حکما، متکلمان و عارفان جمع گردیده و مبانی عرفانی و حکمی با شیوه‌ای بدیع و مناسب به نگارش درآمده است. برخی از کتب و رسائل او به چاپ رسیده و برخی هنوز به صورت «نسخه دست‌نویس» باقی مانده و به زیور طبع آراسته نشده‌اند (فرخ‌آشتیانی، ۱۳۹۷: ۳۴). در حوزه کتاب‌شناسی، سعی شده است در سه بخش «آثار چاپ شده (جدول شماره ۲)» و «نسخه‌های چاپ نشده متناسب به نسفی (جدول شماره ۳)» و در نهایت «آثار متفکرین حوزه نسفی پژوهی (جدول شماره ۴)» بررسی شود.

۳-۱-۱- آثار چاپ شده

عزیز نسفی در میان نویسندگان صوفی یکی از کسانی است که از سال‌های دور او را در اروپا می‌شناختند. در سال ۱۶۵۵ میلادی قسمتهایی از رساله مقصد/لاقصی او از متن ترکی، یعنی ترجمه ترکی مقصد، به زبان لاتین ترجمه و منتشر شد. «تولوک در تحریر رساله خویش درباره آیین تصوف، که این رساله تا مدت طولانی برای شناختن تصوف در اروپا یک اثر کلاسیک به شمار می‌رفت، از رساله مقصد/لاقصی بسیار استفاده نمود. بعدها پالمر تصور کرده بود که رساله فارسی مقصد/لاقصی ترجمه متن ترکی آن است (فرخ‌آشتیانی، ۱۳۹۷: ۴۶)». پس از پالمر، یعنی از یک قرن پیش نسفی فراموش شد و مستشرقان به دیگر نویسندگان صوفی مانند ابن عربی و متصوفه قرن چهارم تا ششم توجه کردند «تا روزی که فریتز مایر دوباره توجه آنان را به نسفی معطوف ساخت و آن دوره مصادف با موقعی شد که هانری کُربن، رئیس مطالعات عالییه اسلامی در دانشگاه سوربن، آثار سهروردی را احیا نمود. فریتز مایر به خصوص

درباره دو کتاب نسفی، یکی کشف‌الحقایق و التنزیل را بیشتر مطالعه کرد و با استفاده از نسخ خطی موجود این دو کتاب در کتابخانه‌های استانبول، توانست کلیات مختصری را در خصوص زندگی و آثار نسفی منتشر نماید و مستشرقان در تحقیقات خود درباره نسفی از این رساله فریتز مایر استفاده کرده و به آن استناد کرده‌اند (موله، ۱۳۸۶: ۱۶).

نام کتاب	معرفی
الانسان الكامل	این کتاب که مجموعه رسائل نسفی نیز نامیده می‌شود، دربردارنده یک مقدمه، بیست و دو رساله و یازده رساله اضافی است که در بعضی نسخ کتاب <i>منازل السائرین</i> وی یافت می‌شود، به همراه خاتمه کتاب <i>منازل السائرین</i> که شامل سه فصل است که عبارتند از فصل اول در بیان سالکی که به مقام وحدت رسید، فصل دوم در بیان دوستی سروری و پیشوایی، فصل سوم در بیان نصیحت. این کتاب در ۶۰۸ صفحه به چاپ رسیده و دربردارنده مباحث دقیق و مهمی در عرفان و حکمت است که بسیاری از مسائل مطرح آن زمان را در طب، نجوم، علم‌النفس، فلسفه و عرفان بیان می‌دارد. محقق فرانسوی، ماریژان موله این کتاب را تصحیح نموده و به چاپ رسانده‌است. از این کتاب چند چاپ در دست است: چاپ نخست در سال ۱۹۶۳ با همت «قسمت ایران‌شناسی انجمن ایران و فرانسه» در تهران، انجمن تحقیقات ایرانی در دانشگاه پاریس و کتابخانه J. Maisonneuve در پاریس منتشر شد. سه چاپ دیگر این کتاب افست و با سرمایه کتابخانه طه‌وری صورت گرفته‌است.
التنزیل و بیان التنزیل	<i>التنزیل</i> کتابی کوچک و مختصر درباره مبانی و مسائل عرفانی و حکمی است که نسخه کوچکتر کتاب <i>کشف‌الحقایق</i> به شمار می‌رود. این کتاب در مقدمه <i>کشف‌الحقایق</i> با کتاب دیگر عزیزالدین نسفی، یعنی <i>بیان‌التنزیل</i> یکی شمرده شده و هر دو به عنوان یک کتاب معرفی گردیده‌اند؛ در حالی که <i>بیان‌التنزیل</i> و <i>التنزیل</i> دو کتاب مجزا هستند و <i>بیان‌التنزیل</i> مشروح‌تر و مفصل‌تر از کتاب <i>التنزیل</i> است. دکتر احمد مهدوی دامغانی اشاره می‌کند که این کتاب یک بار در مصر به چاپ رسیده‌است. کتاب <i>بیان‌التنزیل</i> دربردارنده یک مقدمه، ده اصل و یک خاتمه است و مباحث عرفانی و حکمی را دربرمی‌گیرد. این کتاب بخش عمده‌ای از مطالب <i>کشف‌الحقایق</i> را که امروز در دست نیست، در خود جمع کرده‌است (فرخ‌آشتیانی، ۱۳۹۷: ۳۷-۳۸).
زبده‌الحقایق	این کتاب گزیده یک کتاب مفصل به نام <i>مبدأ و معاد</i> است؛ یک مقدمه و دو باب دارد که هر باب دارای سه اصل است. باب اول در معرفت عالم کبیر نگاشته شده و در اصل اول آن سخن اهل شریعت، در اصل دوم سخن اهل حکمت و در اصل سوم سخن اهل وحدت در بیان عالم کبیر نقل شده‌است. باب دوم در بیان عالم صغیر است و در اصل اول این باب، انسان و مراتب انسان، در اصل دوم تطبیق انسان با انسان کبیر و در اصل سوم سخن اهل وحدت در بیان عالم کبیر نقل شده‌است. این کتاب دو بار به زبان فارسی در تهران چاپ شده‌است: یکبار در سال ۱۳۰۳ (ه.ق.) به انضمام مقصدالاقصی، اشعه‌اللمعات جامی، سوانح احمد غزالی، و چند کتاب دیگر چاپ شده است. و بار دوم به همراه همین کتاب‌ها در یک جلد، به تصحیح و مقابله حامد ربانی در تهران توسط انتشارات گنجینه، آن را به چاپ رسانده‌است (فرخ‌آشتیانی، ۱۳۹۷: ۳۸-۴۰).
کشف‌الحقایق	مهمترین کتاب نسفی <i>کشف‌الحقایق</i> نام دارد؛ از عنوان کتاب برمی‌آید که انگیزه وی در تألیف آن، بیان حقایقی است که تا زمان او کمتر آشکار شده بود. این کتاب را در ده رساله تنظیم و تدوین کرده بود اما به سبب شرایط و اوضاع نامناسب عصر و مخالفت مردم و مشایخ تصوف با حقایقی که مشرب او و استادش سعدالدین حمویه سازگاری داشت، تنها هفت رساله از اصل کتاب را در اختیار مخاطبان و مریدان گذاشت و امروز سرنوشت سه اصل دیگر و خاتمه کتاب اثری در دست نیست. او سبب این کار را راهنمایی و دستور پیامبر اسلام (ص) می‌داند که به همراه استادش در خواب با او سخن گفتند. این کتاب به اهتمام دکتر احمد مهدوی دامغانی و بنگاه ترجمه و نشر کتاب، دو بار به چاپ رسیده‌است: چاپ اول در سال ۱۳۴۴ (ش.ه.)، و چاپ دوم در سال ۱۳۵۹ (ش.ه.) صورت گرفته‌است (فرخ‌آشتیانی، ۱۳۹۷: ۴۰-۴۲).
مقصد الاقصی	این کتاب هشت فصل، هشت باب و یک خاتمه دارد و در آن مباحثی همچون «سلوک، انسان کامل، کیفیت خلقت عالم آفرینش، ولایت و نبوت، معرفت انسان» و مطالبی در باب «وحدت وجود» بیان شده‌است. این اثر چند بار به زبان ترکی چاپ شده‌است. در تهران همراه کتاب <i>زبده‌الحقایق</i> ، اشعه‌اللمعات جامی، سوانح احمد غزالی و چند کتاب دیگر دو بار به چاپ رسیده‌است: بار اول به صورت چاپ سنگی، و بار دوم به تصحیح و مقابله حامد ربانی در تهران به همت

انتشارات گنجینه به چاپ رسیده است (فرخ‌آشتیانی، ۱۳۹۷: ۴۲).

جدول ۲- آثار چاپ شده عزیزالدین نسفی (اقتباس از: فرخ‌آشتیانی، ۱۳۹۷: ۳۵-۴۲).

۳-۱-۲- «نسخه های خطی منتشر نشده منتسب به نسفی»

بخش دوم، اختصاص به معرفی نسخه‌های خطی منتسب به عزیز نسفی و محل نگهداری هر کدام از آنها دارد. از جمله این آثار می‌توان به *آغاز و انجام؛ اتحاد و وحدت، کفر و توحید؛ اسرارالتصوف و خواص الحروف؛ اسرارالقابلیه؛ اسرارالوحي؛ افلاک و انجم کتاب خدا؛* و ... اشاره کرد؛ که از بین این آثار، در انتساب دو اثر *خواص الحروف* و *نور به نسفی* تردید وجود دارد.

نام نسخه خطی (به ترتیب حروف الفبا)	
مرکز نگهداری	
۱) آغاز و انجام	کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره: ۴۰۵/۱۶. کتابت: ۱۲۸۳ (ه.ق.)
۱۶) مراتب سبعة باطن	کتابخانه ملک، شماره: ۴۰۴۵/۳. کتابت: ۱۲۷۵ (ه.ق.)
۲) اتحاد و وحدت، کفر و توحید	کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره: ۳۸۸/۴. کتابت: ۱۳۰۵-۱۳۰۷.
۱۷) مفتاح الاسرار	سمنوف در فهرست تاشکند (ص ۲۱۹) کتابی را به نام مفتاح الاسرار از آثار نسفی برمی‌شمارد.
۳) اسرارالتصوف و خواص الحروف	کتابخانه بایزید ولی‌الدین، شماره: ۱۸۲۵/۱۸. کتابت: ۸۵۱ (ه.ق.)
۱۸) مقصد السائرین	مدینه، عارف حکمه ۵۱: ۶۵ (نسخه‌ها ۵: ۴۰۵ و ۴۵۲)
۴) اسرار القابلیه	کتابخانه بایزید ولی‌الدین، شماره: ۱۸۲۵/۱۸. کتابت: ۸۵۱ (ه.ق.)
۱۹) منازل السائرین	کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره: ۲۶۸۴/۲. کتابت: ۱۰۹۵.
۵) اسرار الوحي	کتابخانه ملک، شماره: ۴۲۵۰/۷. کتابت: ۹۰۷ (ه.ق.) کتابخانه ملک، شماره: ۴۳۷۹/۱. کتابت: ۱۰۵۶ (ه.ق.) کتابخانه ملک، شماره: ۴۲۷۵/۲. کتابت: ۱۰۸۱ (ه.ق.) کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره: ۲۳۹۸/۱. کتابت: ۹۰۹ (ه.ق.)
۲۰) نبوت و ولایت (پیامبری و پیشوایی)	
۶) افلاک و انجم کتاب خدا یند	کتابخانه ملک، شماره: ۴۰۴۵/۱۷. کتابت: ۱۲۷۵ (ه.ق.)
۲۱) نفس انسانی	کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره: ۴۰۵/۱۹. کتابت: ۱۲۸۳ (ه.ق.)
۷) خواص الحروف (صحت انتساب این رساله به نسفی معلوم نیست و احتمال دارد متعلق به صائن‌الدین علی بن محمد ترکه اصفهانی (۷۷۰-۸۲۵ ه.ق.) باشد)	
۲۲) نور (در صحت انتساب این رساله به نسفی تردید وجود دارد)	کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره: ۴۶۵۰/۱۵. کتابت: ۱۲۲۶ (ه.ق.)
۸) سلوک مقامات	کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره: ۴۰۵/۲۰. کتابت: ۱۲۸۳ (ه.ق.)
۲۳) وجود	کتابخانه مجلس، شماره: ۴۹۴۹/۴. کتابت: ۱۳۴۱.
۹) شرح ابیاتی از ابن فارض	۲۴) وجود (هستی)

کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، شماره: ۴۰۵/۱۴. کتابت: ۱۳۸۳ (ق.ه)	کتابخانه بایزید ولی‌الدین، شماره: ۱۸۲۵/۱۲، کتابت: ۸۵۱ (ق.ه)
۲۵) وحدت وجود	۱۰) لوح محفوظ و عالم صغیر
- کتابخانه مجلس، شماره: ۴۹۴۹/۲. کتابت: ۱۳۴۱ (ق.ه) - کتابخانه بنگال: آسیایی ۴۱۴ ۵۰ (۹۵۳) - قاهره: دارالکتب ۹ مجامیع فارسی طلعت (مخطوطات ۱: ۲۶۰)	- کتابخانه ملک، شماره: ۴۰۴۵/۱۸. کتابت: ۱۲۷۵ (ق.ه) - کتابخانه مجلس، شماره: ۴۹۴۹. کتابت: ۱۳۱۴.
	۱۱) لوح محفوظ و جبر و اختیار
	کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره: ۸۷۶/۱۲. کتابت: ۱۳۹۲ (ق.ه)
	۱۲) مبدأ و معاد بر قاعده اهل حکمت
	کتابخانه ملک، شماره: ۴۰۴۵/۸. کتابت: ۱۲۷۵ (ق.ه)
	۱۳) مدارج البطون فی ازاله الشکوک
	کتابخانه بایزید ولی‌الدین، شماره: ۱۸۲۵/۱. کتابت: ۸۵۱ (ق.ه)
	۱۴) مذهب التصوف و اهله
	کتابخانه سلیمانیه، شماره: ۱۲۰۸/۴. کتابت: ۸۳۹ (ق.ه)
	۱۵) مراتب ارواح (نزول و عروج)
	کتابخانه ملک، شماره: ۴۰۴۵/۷. کتابت: ۱۲۷۵ (ق.ه)

جدول ۳- نسخه‌های خطی منتشر نشده منتسب به نسفی (به ترتیب حروف الفبا)

(www.opac.nlai.ir)

۳-۱-۳- آثار متفکرین حوزه نسفی پژوهی

در بخش سوم، به معرفی آثاری که اندیشمندان و محققان معاصر در ایران، از اولین اثر (سال ۱۳۴۱ ه.ش. که متعلق به مستشرقان است) تا سال ۱۴۰۰، به تصحیح و بازنشر آثار خطی عزیزالدین نسفی پرداختند و همچنین به تحلیل حوزه‌های فکری و معرفتی اندیشه‌های ایشان اختصاص دارد که به ترتیب سال نشر در جدول شماره ۴ معرفی شده‌اند.

انتشارات	نگارنده مترجم	نام کتاب (تاریخ)	ردیف
انجمن ایرانشناسی فرانسه در ایران؛ طهوری	هانری کرین؛ ماریژان موله سیدضیاءالدین دهشیری	مجموعه رسائل مشهور به کتاب الانسان الكامل (۱۳۴۱)	۱
نشر گنجینه تاریخ	حامد ربانی	مقصد اقصی در گنجینه عرفان (۱۳۵۲)	۲
بنگاه ترجمه و نشر کتاب	احمد مهدوی دامغانی	کشف الحقایق (۱۳۵۹)	۳
بنیاد قرآن	عزیزاله جوینی	تفسیر نسفی (۱۳۶۲)	۴
نور فاطمه	-	ره‌توشه دیار کمال: مجموعه‌ای برگزیده از رسالات عرفانی (۱۳۶۵)	۵
امیرکبیر	حسین معلم	راز ربانی (اسرار الوحی سبحانی) در شرح حدیث قدسیه معراجیه (۱۳۷۸)	۶

نشر مرکز	لوید وینستت جان ریچن مجدالدین کیوانی	عزیز نسفی (۱۳۷۸)	۷
Curzon	Lloyd Ridgeon	Aziz Nasafi (1998)	۸
انجمن آثار و مفاخر فرهنگی	هرمان لندولت محمدرضا جوزی	بیان‌التزیل (۱۳۷۹)	۹
اهل قلم	اکبر ایرانی؛ محمودرضا اسفندیار؛ علیرضا مختارپور	انسان کامل (تلخیص و بازنویسی کتاب انسان کامل اثر عزیزالدین نسفی) (۱۳۸۱)	۱۰
طهوری	حق‌وردی ناصری	زبدہ الحقایق (۱۳۸۱)	۱۱
Curzon Richmond	Aziz Nasafi Lloyd Ridgeon	Introduced and Persian Metaphysics and Mysticism: Selected Treatises of Aziz Nasafi (2002)	۱۲
نی	مهدی فدائی مهرنایی	پیدایی اندیشه سیاسی عرفانی در ایران از عزیز نسفی تا صدرالدین شیرازی (۱۳۸۸)	۱۳
الهام	شکیبا ماهیار	اشارات عزیزالدین نسفی (۱۳۹۰)	۱۴
انتخاب	اکبر حسین‌پور	در جستجوی انسان کامل (در آثار ابن عربی، نسفی، گیلانی) (۱۳۹۱)	۱۵
سخن	سیدعلی‌اصغر میرباقری‌فرد	بیان‌التزیل (۱۳۹۱) کشف‌الحقایق عزیز نسفی (قرن هفتم هجری) (۱۳۹۱) مجموعه رسائل عزیزین محمد نسفی مشهور به الانسان‌الکامل (۱۳۹۵)	۱۶
اخوان خراسانی	ماریزان موله محمدعلی اخوان	دو سمت سکه‌ی ولایت (۱۳۹۴)	۱۷
سخنوران	سیدمحمد ساعدی	آداب صوفیانه: تحلیل و تطبیق در مصباح‌الهدایه عزالدین کاشانی و انسان‌کامل عزیزالدین نسفی (۱۳۹۵)	۱۸
آرایان	داود اسپرهم؛ افسون امینی	منازل‌الساثرین الی‌الله (۱۳۹۶)	۱۹
گیوا	بهاره فرخ آشتیانی	فرهنگ موضوعی آثار چاپی عزیزالدین نسفی (۱۳۹۷)	۲۰
خجستگان	مهدی رضوی	آنکس که منم گوی که کیست؟ رساله در بیان شناخت و معرفت انسان برگرفته از کتاب انسان‌کامل عزیزالدین نسفی (۱۳۹۸) بیا تا کام برداریم: مقدمه کتاب انسان‌کامل نوشته عزیزالدین نسفی در قرن هفتم هجری قمری (۱۳۹۸)	۲۱
آهیخته	سمیه زارعی	در بیان نصیحت عزیزالدین نسفی (۱۳۹۸)	۲۲
نور سخن	غلامحسین ابراهیمی دینانی امیر اسماعیلی	عرفان شرقی: شرح رساله «مقصد اقصی» عزیزالدین نسفی استاد غلامحسین ابراهیمی دینانی (۱۳۹۹) Oriental Mysticism, A Treatise on the Sufiistic and Unitarian Theosophy of the Persians (1867)	۲۳
مدید	اکرم‌السادات حاجی سید آقایی	شرح لغات و اصطلاحات عرفانی کتاب الانسان‌کامل (۱۳۹۹)	۲۴

جدول ۴- کتاب‌هایی که به صورت تلخیص، ترجمه و گردآوری آثار «عزیزالدین نسفی»

گردآوری شده‌اند (www.opac.nlai.ir)

در این مطالعه، مجموع ۲۴ کتاب چاپی با موضوعات مربوط به عزیزالدین نسفی و آثار ایشان، معرفی و بیان شده‌است. بررسی موضوعی کتاب‌ها برای فهم چگونگی آثار نگارش شده درباره عزیزالدین نسفی،

سبب شد که آنها را در ۷ موضوع، شامل: «تصحیح و بازنویسی آثار»، «تفسیر آثار»، «گزیده آثار»، «مقایسه دیدگاه عزیزالدین نسفی با سایر اندیشمندان»، «شرح لغات و اصطلاحات»، «فرهنگ موضوعی» و «سایر»، قابل دسته‌بندی است. جدول ۴ نشان می‌دهد که دهه ۴۰ و ۵۰ اولین نگارش کتاب در حوزه شرح و تصحیح نظرات نسفی توسط عرفان‌پژوهان غربی صورت گرفت و سپس این نوشته‌ها، توسط مترجمین داخلی، ترجمه شد. از نظر فراوانی نشر، دهه ۹۰، بیشترین آمار کتب چاپی را به خود اختصاص داده‌است.

موضوع	تعداد
تصحیح و بازنویسی آثار	۹
تفسیر آثار	۶
گزیده آثار	۳
شرح لغات و اصطلاحات آثار	۱
مقایسه دیدگاه عزیزالدین نسفی با سایر اندیشمندان	۳
فرهنگ موضوعی	۱
سایر	۱

جدول ۵- نسفی‌پژوهی در حوزه کتاب‌ها بر اساس موضوع

۳-۲- پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها

در این بخش، از تعداد پایان‌نامه‌هایی که درباره عزیزالدین نسفی در دانشگاه‌های مختلف نوشته شده‌است، تعداد ۱۷ پایان‌نامه بیان شده‌است که ممکن است پایان‌نامه‌هایی که در این حوزه نگارش شده‌اند، بیش از این تعداد باشند اما آمار به دست آمده حاصل جست‌وجوی کلیدواژه تحقیق در پایان‌نامه‌ها، از سایت‌های کتابخانه ملی ایران، کتابخانه دیجیتال دانشگاه تهران، پژوهشگاه ایراندک، کتابخانه دیجیتالی سیمرغ و سایت کتابخانه‌های دانشگاه‌های مختلف است که در قالب جدول شماره ۶ استفاده شده‌است.

ردیف	«عنوان پایان‌نامه/تاریخ انتشار» نویسنده	استاد راهنما/ استاد مشاور دانشگاه/ دانشکده	توضیح
۱	«تصحیح کتاب بیان‌التنزیل و تحلیل آثار عزیزالدین نسفی» (۱۳۷۸) علی اصغر میرباقری فرد	دکتر مهدی محقق/ دکتر مظاهر مصفا؛ دکتر تقی پورنامداریان	در این رساله با استفاده از آثار نسفی- که معتبرترین و مهمترین منابع در این باب به شمار می‌رود- و منابع موجود و تذکره‌ها، زندگی و شخصیت علمی و عرفانی او بررسی و تحلیل شده و برای ارائه‌ی تصویری روشن‌تر از زندگی و ابعاد مختلف شخصیت وی، در بخشی با عنوان «جهان‌بینی نسفی» تألیف شده که تحلیل محتوای آثار او از قبیل کتاب‌های: «کشف‌الحقایق، انسان کامل، مقصدقصی، زبده‌الحقایق و بیان‌التنزیل» بررسی و تجزیه و تحلیل گردیده و مجموعه دیدگاه‌های وی در سه فصل به نام «هستی، انسان و سرنوشت انسان بعد از مرگ» به نقد گذاشته شده‌است. در بخش پایانی، متن مصحح کتاب «بیان‌التنزیل»، ضمن معرفی هر چهار نسخه و بیان ویژگی‌ها و رسم‌الخط آنها، سبک این کتاب در سه بخش با عنوان «ویژگی‌های صرفی و نحوی، ویژگی‌های بلاغی و ویژگی‌های عمومی» همراه با مثال‌ها و نمونه‌های متعدد تشریح گردیده‌است.
۲	«فرهنگ تعبیرات و اصطلاحات عرفانی الانسان‌الکامل»	دکتر علی‌اصغر حلبی/ دکتر برومند	هدف از این پژوهش بررسی دیدگاه ابن‌عربی و عزیزالدین نسفی در خصوص انسان کامل بوده است؛ همچنین برخی از تعبیرات و واژه‌های عرفانی انسان کامل بررسی شده‌است؛ روش پژوهش به صورت استنادی- کتابخانه‌ای است. این رساله در پنج فصل تنظیم

<p>شده است که در فصل اول به معرفی زندگانی و آثار و افکار نسفی پرداخته، در فصل دوم عرفان مورد بحث قرار گرفته، در فصل سوم وضعیت عرفان در قرن هفتم مورد ارزیابی قرار گرفته، در فصل چهارم انسان کامل معرفی شده و فصل پنجم فرهنگ اصطلاحات عرفانی انسان کامل ذکر شده است نتیجه کلی: عرفا و متصوفه اسلامی انسان کامل را کسی می‌دانند که دارای جمیع صفات نیک از قبیل کردار نیک، گفتار نیک، اخلاق نیک و معارف باشد.</p>	<p>دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی / دانشکده ادبیات و علوم انسانی</p>	<p>عزیزالدین نسفی (۱۳۷۸)</p> <p>مریم باغ دسراف</p>	
<p>این پژوهش بررسی و شناخت دیدگاه دو متفکر از دو حوزه کاملاً متفاوت «عرفان اسلامی» و «اگزیستانسیالیسم الهادی» با توجه به این که مسائل اصلی هر دو تفکر مشترک است: «کمال انسان» و «آزادی». مطالعه آثار دو متفکر به ویژه «انسان کامل» در نسفی و «هستی و نیستی»، اگزیستانسیالیسم و اصالت بشر» در سارتر و شرح‌هایی که بر این دو متفکر نوشته شده است. طرح پژوهش، به بررسی هستی‌شناسی، آزادی و اخلاق از نظر دو متفکر، بررسی اجمال جایگاه انسان در دو متفکر با توجه به پیشینه تاریخی هر دو و در نهایت مقایسه دو متفکر، تدوین طرح‌های نهایی و نگارش رساله. نتیجه کلی تحقیق نشان می‌دهد بررسی دو متفکر و مسائل مشترکی که هر دو به شکل ویژه‌ای مورد توجه قرار داده‌اند و تفاوت‌های ژرفی که در تحلیل‌ها و رسیدن به این نقاط مشترک دارند نشان‌دهنده واقعتی در درون انسان است که باید از جنبه‌های مختلف اجتماعی- تاریخی، ایدئولوژیک، روانشناختی و ژنتیک مورد بررسی قرار گیرد.</p>	<p>دکتر علی‌اصغر حلی / دکتر صمد موحد</p> <p>دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی / دانشکده ادبیات و علوم انسانی</p>	<p>«جایگاه انسان از دیدگاه ژان پل سارتر و عزیزالدین نسفی (۱۳۸۰)»</p> <p>سعید کشاورزی عیش‌آبادی</p>	<p>۳</p>
<p>پژوهش شامل موارد ذیل است: معرفی کتاب الانسان الكامل، شرح لغات و اصطلاحات عرفانی کتاب الانسان الكامل به ترتیب حروف الفبا شامل آیه، آب حیات، آینه و ...</p>	<p>دکتر محمد غلام‌رضایی / دکتر بهمن سیدنظری دانشگاه شهید بهشتی / دانشکده ادبیات و علوم انسانی</p>	<p>«شرح لغات و اصطلاحات عرفانی کتاب الانسان الكامل (۱۳۸۱)»</p> <p>اکرم السادات حاجی سید آقای</p>	<p>۴</p>
<p>هدف پژوهش، ارائه الگو و راهکارهای علمی برای رشد و تعالی انسان با توجه به نظرات امام خمینی و عزیزالدین نسفی با استفاده از روش مطالعه کتابخانه‌ای می‌باشد. نتیجه کلی، نیز بیانگر شناخت انسان کامل و راه نظری و عملی تقرب به این مقام که مقصد آفرینش است، می‌باشد.</p>	<p>دکتر علی شیخ‌الاسلامی / دکتر صمد موحد دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی / دانشکده الهیات فلسفه و معارف اسلامی</p>	<p>«انسان کامل از دیدگاه امام خمینی و عزیزالدین نسفی (۱۳۸۱)»</p> <p>فهیمه شیخ حسینی</p>	<p>۵</p>
<p>موضوع این پایان‌نامه، بررسی اصطلاحات عرفانی کتاب انسان کامل عزیزالدین نسفی عارف وارسته و گمنام قرن هفتم هجری با مثنوی‌منوی مولانا جلال‌الدین رومی است. گرچه شیوه بیان در یکی به نثر است و در دیگری به نظم؛ اما هر دوی آنها، آثاری تعلیمی هستند. مولانا با تمسک به تمثیل و قصه و حکایت، خواننده را پله پله تا ملاقات خدا می‌برد؛ نسفی نیز با بیانی ساده و بی‌پیرایه اما استادانه، مسائل و مباحث و اصطلاحات اهل تصوف و عرفان را، از ساده‌ترین تا دشوارترین مفاهیم، گام‌به‌گام برای سالک مبتدی، روشن و مفهوم می‌سازد. در این تحقیق، بسیاری از اصطلاحات ب کار رفته در کتاب انسان کامل، پس از تنظیم به صورت الفبایی، مورد بررسی قرار گرفته است؛ سپس به دیدگاه مولانا در رابطه با این اصطلاحات در مثنوی معنوی اشاره شده است.</p>	<p>دکتر عبدالرضا سیف / دکتر عزیزاله جویی دانشگاه تهران / دانشکده ادبیات و علوم انسانی</p>	<p>«بررسی اصطلاحات عرفانی «انسان کامل» عزیزالدین نسفی با توجه به مثنوی معنوی مولوی (۱۳۸۲)»</p> <p>سیمین هاشمی</p>	<p>۶</p>
<p>هدف پژوهش، معرفی عزیزالدین نسفی، عارف و صوفی نثرنویس قرن هفتم که در پس پرده‌های خمول و گمنامی مانده است و نیز معرفی ویژگی‌های «انسان کامل» از دیدگاه او و دیگر نثرنویسان و شعرا است. روش پژوهش، کتابخانه‌ای و تهیه یادداشت و فیش‌برداری از منابع ادبی، تاریخی، عرفانی و فرهنگ‌های لغت است. این پژوهش در سه فصل جداگانه انجام گرفت. در فصل اول به نسفی و آثار و عقاید و .. پرداخته شد و در فصل دوم، بحث انسان‌شناسی به انجام رسید، و در فصل سوم به انسان کامل از دیدگاه‌های مختلف پرداخته شد. از آنجا که نقطه اشتراک موجود میان دیدگاه‌های مختلف، رسیدن به ایدآل و کمال انسانیت است و نیز از آنجا که هر مذهب و مکتبی توانمند از عهده این مهم برآید هیچگاه نمی‌تواند آن را عاری از عیب و نقص دانست، از این رو پرداختن به بحث انسان کامل از اهم مهمات است.</p>	<p>دکتر علی‌اصغر حلی / دکتر مهردخت فاطمه برومند دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی / دانشکده</p>	<p>«بررسی انسان کامل در آثار عزیزالدین نسفی و نگرشی به سیر تاریخی این اصطلاح تا زمان او (۱۳۸۳)»</p> <p>مرضیه ناظم‌زاده</p>	<p>۷</p>

	ادبیات و علوم انسانی		
<p>پژوهش شامل موارد ذیل است: تاریخچه مفهوم انسان کامل، معنای لغوی انسان، معنای اصطلاحی انسان کامل، القاب و اسامی مختلف انسان کامل، انسان و مقام خلافت الهی در اسلام، ملاقات شایستگی آدم برای خلافت، آموزش اسماء، مطهرت اسماء الهی، کمال از دید عرفای اسلامی، کمال نهایی انسان، قرب الهی، از عبودیت تا ربوبیت، وضع اصطلاح انسان کامل توسط ابن عربی، ابن عربی و مقام خلافت الهی انسان کامل، انسان‌العین بودن انسان کامل، شیخ فریدالدین عطار نیشابوری و دغدغه انسان کامل، عظمت مقام انسان از دیدگاه عطار، سیمرغ، قاف و نشیمنگاه انسان کامل، هدهد راهنمای طریقت به سوی انسان کامل، دلیل برتری هدهد به عنوان راهنما به سوی انسان کامل، گیلانی و توصیف انسان کامل، معراج روح، شهود فعل، شهود اسماء، شهود صفات، شهود ذات، انسان کامل عزیزالدین نسفی، خصوصیت انسان کامل از دیدگاه نسفی، وظایف انسان کامل از دیدگاه نسفی، آیینگی مراتب انسان کامل، اومانیسیم و انسان‌مداری، زمینه‌های پیدایش اومانیسیم، بیوگرافی اومانیسیت‌های بزرگ، مولفه‌ها و پیامدهای اومانیسیم، خردگرایی و تجربه‌گرایی، آزادی‌خواهی، طبیعت‌گرایی، تساهل و تسامح، سکولاریزم، نقد و بررسی تفکر اومانیسیم.</p>	<p>دکتر عبدالرضا مظاهری / دکتر پرویز عباسی داکانی</p>	<p>«مقایسه انسان کامل در عرفان اومانیسیم (۱۳۸۶)»</p>	<p>۸</p>
<p>در این نوشته به بررسی نظریه «انسان کامل» در اندیشه‌ها و آثار بایزید، حلاج، ابن عربی، عزیزالدین نسفی، و عبدالکریم گیلانی پرداخته شده است. رسیدن به نتیجه درست در این زمینه نیازمند بررسی نظرات و عقاید هر یک از شخصیت‌های فوق در زمینه هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و سلوک است تا با کنار هم قرار دادن آراء آنها در مورد سه مقوله اساسی خدا، انسان و عالم به دورنمای روشنی از تفکر آنان دست یافت. این بررسی به ما نشان که تفکر آنها در مورد چگونگی آفرینش ارتباط ننگاتیگی با شکل‌گیری این «تئوری» و به تبع آن تکامل آن داشته است. بررسی سیر این اندیشه از بایزید تا گیلانی به ما ثابت می‌کند که این تفکر سیری تکاملی پیموده است یعنی از ساده‌ترین مفاهیم در مورد اسماء و صفات الهی به صورت تدریجی به پیچیده‌ترین وضعیت آن رسیده است. تا جایی که در اندیشه آخرین شخصیت ضمن گسترش آن به کل عالم، اساس نظریه به سوی نقش حضرت محمد (ص) در آفرینش و عروج انسان تاکید فراوان دارد. البته در تکامل این فکر نباید از بحثهای پر دامنه اهل کلام و فلسفه نیز غافل بود، زیرا زمانی می‌توان به نتایج دقیق و ریشه‌ای دست یافت که مفاهیم اصلی مورد بحث این نظریه در آراء صاحبان مکتبهای فکری دیگر بررسی شود.</p>	<p>دکتر علی‌اصغر حلبی / دکتر مهرداد فاطمه برومند</p>	<p>«سیر تکاملی انسان کامل در آثار حلاج، بایزید، عزیزالدین نسفی، ابن عربی، عبدالکریم گیلانی (۱۳۸۶)»</p>	<p>۹</p>
<p>هدف پژوهش بررسی انسان کامل در قرآن و بازتاب آن در «الانسان الکامل» عزیزالدین نسفی است و به روش توصیفی - کتابخانه‌ای انجام شده است. در این پژوهش، ما «عزیزالدین نسفی» یکی از عرفای بزرگ قرن هفتم را برگزیدیم، زیرا این عارف و نویسنده توانا، کتابی مستقل در باب انسان کامل نگاشته است که در این مفهوم را - البته به تاثیر از ابن عربی - تشریح کرده است. مساله اساسی و نهایی تحقیق حاضر آن است که بدانیم نسفی در تبیین مفهوم «انسان کامل» تا چه حد به مفاهیم قرآنی توجه داشته و دیدگاه قرآن در این مورد چه بازتابی در کتاب «الانسان الکامل» نسفی داشته است. ابتدا در فصلی به تعریفات درباره انسان، کمال انسانی، انسان کامل، ویژگی‌های او و تاریخچه‌ای از این مفهوم در آیین‌هایی همچون آیین بודה، کنفوسیوس، لاتوسه و یونان باستان و نیز عرفان و تصوف اسلامی پرداخته شده است، سپس دیدگاه قرآن درباره انسان کامل، صفات و تکالیف او را تبیین کرده است و با گذری کوتاه بر زندگی و آثار عزیزالدین نسفی، آراء او در باب انسان کامل را تشریح شده است و نشان داده شده که نسفی در این مورد با آن که همچون دیگر عرفای اسلامی از آیشخور نص الهی و شرح مقدس سیراب گشته اما بیشتر از آراء تاولی ابن عربی، درباره انسان کامل تاثیر پذیرفته است. کلیدواژه‌ها: انسان کامل، قرآن کریم، عزیزالدین نسفی، «الانسان الکامل».</p>	<p>دکتر ماندانا هاشمی / دکتر مریم امیرارجمند</p>	<p>«انسان کامل در قرآن و بازتاب آن در «الانسان الکامل» عزیزالدین نسفی (۱۳۸۹)»</p>	<p>۱۰</p>
<p>هدف از معاد، آراء مختلف در کیفیت معاد، دلایل اثبات معاد، اثرات ایمان بر معاد، شرح حال و آثار سهروردی، معاد از دیدگاه سهروردی، نفس، قوای نفس، اثبات نفس، کمال نفس، تعریف ازت والم، شروط لذت والم، لذت نفس، جاودانگی نفس، عالم مثال، تناسخ، صرامه، درهای دوزخ و درهای بهشت، درخت طوبی و درخت زقوم، حوران بهشتی، ملائکه عذاب، احوال روز قیامت، دیدگاه اهل وحدت، دنیا و آخرت، بهشت و دوزخ، زمین قیامت، تطبیق و بررسی معاد از دیدگاه سهروردی و عزیزالدین نسفی.</p>	<p>دکتر عزیزاله افشار کرمانی / دکتر موسی ملایری</p>	<p>«معاد از دیدگاه عزیزالدین نسفی و شیخ اشراق (۱۳۸۹)»</p>	<p>۱۱</p>

<p>بحث توحید و شناخت خداوند یکی از مباحث مهم در ادیان، به خصوص دین اسلام می‌باشد. عزیز الدین نسفی، «توحید» را به معنای «یکی کردن» و «یکی شمردن» می‌داند و همچنین او با اشاره به «مراتب ذات، وجه و نفس» در خداوند و شناخت او می‌گوید: «شناخت خداوند از طریق ذات امکان‌پذیر نیست و از طریق وجه می‌توان به خداوند رسید». او در آثارش به ادله و نظرات اهل شریعت، اهل حکمت، و اهل وحدت نظر دارد که بیشتر توجه ایشان به نظرات اهل وحدت می‌باشد؛ او موجودات را مظاهر صفات خداوند دانسته و هر صفتی در خداوند از طریق شناخت مخلوقات او، وارد و آشکار می‌گردد. او همچنین در آثارش به این مطلب اشاره می‌کند که برای شناخت خداوند ابتدا باید خود را شناخت تا بتوان به شناخت خداوند نائل شد.</p>	<p>دکتر عزیزاله افشار کرمانی / دکتر پرویز عباسی داکانی</p> <p>دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی / دانشکده ادبیات و علوم انسانی</p>	<p>«توحید از دیدگاه عزیز نسفی (۱۳۹۰)»</p>	<p>۱۲</p>
<p>بحث عالم صغیر و عالم کبیر یکی از مباحث مهم در ادیان به خصوص دین اسلام می‌باشد. در این رساله کوشیده‌ایم پس از ارائه گزارشی کوتاه از پیشینه تاریخی این موضوع، بر پایه دیدگاه ممتاز شیخ عزیزالدین نسفی در باب عالم صغیر و عالم کبیر و بررسی تاسیسات بین این دو، عوالم مختلف (ماسوی الله) و انسان کامل را در نظام «عرفانی- فلسفی» او بررسی نماییم. پس از بیان کلیات به بررسی آثار و شخصیت‌شناسی نسفی و تخصص در فضای سیاسی- اجتماعی عرفان و تصوف در قرن هفتم و همچنین ابعاد و زوایای عالم صغیر و عالم کبیر در نظرات و آثار وی پرداخته شده‌است. سپس رابطه و تناظر فی مابین عالم صغیر و عالم کبیر مورد بررسی قرار گرفته‌است.</p>	<p>دکتر عبدالرضا مظاهری / دکتر پرویز عباسی داکانی</p> <p>دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی / دانشکده ادبیات و علوم انسانی</p>	<p>«جنبه‌های عرفانی عالم کبیر و عالم صغیر از دیدگاه عزیزالدین نسفی (۱۳۹۱)»</p>	<p>۱۳</p>
<p>عرفان پدیده‌ای انسانی است که در طول تاریخ، در فرهنگ‌ها و ادیان مختلف به اشکال گوناگون پدیدار شده‌است و اکنون در جهان امروزی صدها گروه یا فرقه انحرافی و ساختگی به وجود آمده که به علت امکانات ارتباطی سریع، با فاصله کوتاهی از معرفی و ظهور یک فرقه، شاهد ظهور طرفداران آن فرقه در دیگر نقاط جهان هستیم. این فرقه‌ها به سبب نفوذ در فرهنگ مسلمانان تألیف و روش‌های خود را با برخی آموزه‌های اسلام‌مانند معرفی کرده و ادعای می‌کنند ما همان چیزی را می‌گوئیم و می‌خواهیم که عرفان اسلامی می‌جوید، تنها زبان و شیوه ما؛ امروزی، متفاوت و مردمی‌تر است؛ به این دلیل لازم است تفاوت‌ها و کاستی‌های این جریان‌های معنویت‌گرا، نقادی و تبیین شود تا از این تشبیه جلوگیری کرده و این شیوه را بر طرف کند. لذا در این پژوهش به بررسی و تحلیل عرفان‌های وارداتی و نوظهور درباره عشق، عقل و شریعت با تأکید بر نقد آیین اکتکار واوشو به عنوان دو عرفان کاذب و مقایسه آن با اندیشه‌های ناب «عرفان اسلامی- شیعی» در ۵ فصل پرداخته شده‌است. فصل اول به کلیات تحقیق، فصل دوم به تبیین عرفان‌های اسلامی و عرفان‌های نوظهور اختصاص دارد. فصول سوم، چهارم و پنجم به ترتیب به موضوعات عشق و شادی، عقل و شریعت‌گرایی در عرفان اسلامی و عرفان‌های نوظهور اختصاص یافته‌است. بخش پایانی این پژوهش به جمع‌بندی نهایی و نتیجه‌گیری کلی و یافته‌های حاصل از پژوهش مذکور اختصاص دارد.</p>	<p>دکتر عبدالرضا مظاهری / دکتر بخشعلی قنبری</p> <p>دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی / دانشکده ادبیات و علوم انسانی</p>	<p>«بررسی و مقایسه عشق، شادی، عقل و شریعت‌گرایی در اشو و اکتکار و عزیزالدین نسفی (۱۳۹۲)»</p>	<p>۱۴</p>
<p>علوم و شیوه‌های بلاغی که شامل علم معانی نیز می‌شود، در شکل‌دهی «زبان عرفانی» بسیار مؤثر بوده‌است. عرفا توانسته‌اند به وسیله قواعد و اصول علم معانی شامل: «نقش جملات، معانی و اغراض ثانوی جملات خبری، انشایی، عاطفی، پرسشی و امری»، «تجارب عرفانی بیان‌ناپذیر و تعالیم صوفیانه خود را به مخاطبین انتقال دهند. کتاب «انسان کامل» از لحاظ نوع نثر، جزء نثرهای خطابی صوفیانه است، از این رو شیوه‌های بلاغی دانش معانی در آن مورد استفاده قرار گرفته است؛ نسفی در این باره توانسته به وسیله ابزار و توانمندی‌های زبانی در حوزه علم معانی با مخاطبین خود ارتباطی صمیمی و پویا برقرار کند و خواننده و شنونده را راضی و خشنود نگه دارد، به نحوی که هم مفاهیم تعلیمی صوفیانه را بفهمند و هم حضوری فعال و دائم در متن احساس کنند. در این پایان‌نامه تلاش شده با توجه به تعاریف مقوله‌های علم معانی، کاربرد هر یک از ابزار بلاغی دانش معانی در کتاب انسان کامل عزیزالدین نسفی بررسی شود و نمونه‌هایی به عنوان شاهد مثال ذکر شود. برآیند این تحقیق نشان می‌دهد که نسفی کوشیده‌است به جای بیان مفاهیم عرفانی در قالب جملات خشک و بی روح از جملات خبری با معانی ثانوی و جملات انشایی و شیوه‌های بیان مطلب در مجالس صوفیانه مانند: استفاده از ضمیرهای خطابی، آیات و احادیث، کلیات و داستان، تمثیل، حسی کردن مطالب نامحسوس و ... بهره بگیرد تا به این وسیله کلام‌اش تأثیرگذار و زنده و پویا باشد. به منظور ارائه نتیجه مستند در بخش پایانی، صفحات زوج کتاب از دیدگاه بسامد ویژگی‌های نثر خطابی، بررسی شده، در این بررسی مشخص شده که برخی از شیوه‌های بلاغی مثل ندای «ای درویش!» بسامد بیشتری دارد و به عنوان ویژگی خاص کتاب انسان کامل مطرح شده‌است. برخی شیوه‌های دیگر هم بسامد زیادی دارد مانند</p>	<p>دکتر محمدرضا حسینی جلیلیان / دکتر محسن حسینی مؤخر</p> <p>دانشگاه لرستان / گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی</p>	<p>«بررسی و تبیین روش‌های بلاغی در نثر خطابی کتاب انسان کامل عزیزالدین نسفی (۱۳۹۳)»</p>	<p>۱۵</p>

<p>استفاده فراوان از فعل‌های امر به خصوص فعل امر «بدان» که در ابتدای بندها دیده می‌شود و متن انسان کامل را به خطایی‌بودن گرایش داده‌است. همچنین تکرار برخی از جمله‌ها مثل: «اعزک الله فی الدارین» یا جمله «سخن دراز شد و از مقصود باز ماندیم!»؛ نشانگر این مهم است که نسفی مخاطب را گرمی داشته‌است. به هر حال، کلیه‌ی روش‌ها و فنون بلاغی برای بیان مطلب که در این تحقیق بدان‌ها اشاره شده، نشانگر این اصل است که نثر انسان کامل نمونه نثر خطایی صوفیانه است که برای پیشبرد و درک مفاهیم عرفانی و دینی، عزیزالدین نسفی از آنها بهره جسته‌است.</p>			
<p>- در این پایان‌نامه، به بررسی دیدگاه‌های عرفانی دو بزرگ‌مرد وادی عرفان؛ ابوالقاسم قشیری از عارفان بنام سده‌ی پنجم هجری و عزیزالدین نسفی از فرهیختگان دنیای عرفان قرن هفتم هجری پرداخته شده‌است. پایان‌نامه، در سه فصل تنظیم شده‌است: بخش نخست آن به ارائه‌ی تصویری از اوضاع اجتماعی، سیاسی و ادبی سده‌های پنجم و هفتم هجری، معرفی این دو شخصیت عارف، مشرب عرفانی آن‌ها، آثار و ... اختصاص دارد. فصل دوم، شامل کلیاتی در تصوف و عرفان، تفاوت تصوف و عرفان، اصول و عناصر عرفان، فرق و انواع آن می‌باشد. فصل سوم که مهمترین فصل این پایان‌نامه است، اندیشه‌های عرفانی ابوالقاسم قشیری در اثر معروفش «رساله‌ی قشیری» و عزیزالدین نسفی در کتاب ماندگارش «الانسان الکامل» به‌طور جداگانه بررسی شده‌است.</p>	<p>دکتر سعید روزبهانی</p>	<p>«بررسی اندیشه‌های عرفانی در رساله‌ی قشیری و الانسان الکامل» (۱۳۹۳)</p>	<p>۱۶</p>
<p>این پژوهش با رویکردی توصیفی-تحلیلی درصدد مقایسه آراء کنفوسیوس و عزیزالدین نسفی در ارتباط با انسان مخصوصاً انسان کامل است. با بررسی آراء این دو اندیشمند، شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در ارتباط با انسان کامل مشاهده می‌شود که تفاوت‌ها به مبانی فکری و معرفتی آنها برمی‌گردد. نسفی به بُعد فردی انسان توجه دارد، انسان را موجودی دردمند می‌داند، درد و رنجی که ناشی از ناآگاهی و عدم خودشناسی انسان است. در نظر کنفوسیوس، بُعد اجتماعی انسان مورد توجه است صرف‌نظر از این که طبیعت انسان خوب است یا بد، انسان می‌تواند با تعلیم و آموزش رشد یابد. در نظر هر دو اندیشمند، «کمال» امری اکتسابی است، انسان کامل در نزد نسفی، شخصیتی مقدس است که ویژگی‌هایش منحصر به اشخاص آرزمانی چون معصومان و اولیاءالله می‌باشد و آدم ناسوتی، تنها با ریاضت و طی مراحل دشوار می‌تواند به مرتبه‌ای از آن برسد. برای کنفوسیوس، طریق کمال با تربیت اخلاقی میسر است؛ در نظر وی، کمال در حالی است که همه مؤلفه‌ها(انسانیت، خرد و شجاعت)، در موفقیت مقرر خودشان حفظ شوند.</p>	<p>دکتر قربان علمی</p>	<p>«بررسی تطبیقی انسان کامل از دیدگاه کنفوسیوس و عزیزالدین نسفی» (۱۳۹۵)</p>	<p>۱۷</p>
	<p>دانشگاه آزاد اسلامی واحد سبزوار / دانشکده علوم انسانی اسرار</p>	<p>فربیا مرزانی</p>	
	<p>دانشگاه تهران / دانشکده الهیات</p>	<p>علی‌اکبر کاشفی‌مه‌ر</p>	

جدول ۶- تحلیل پایان‌نامه‌های فارسی‌زبان سراسر کشور در حوزه اندیشه و شخصیت

عزیزالدین نسفی تا سال ۱۳۹۹ (نگارندگان)

اغلب پایان‌نامه‌های نوشته شده در این حوزه، مربوط به بازه زمانی دهه هشتاد است. بررسی موضوعی پایان‌نامه‌ها برای فهم چگونگی پژوهش‌های صورت‌گرفته درباره عزیزالدین نسفی، سبب شد که آنها را در ۸ موضوع، شامل «تصحیح، تحلیل و شرح»، «فرهنگ تعبیرات، اصطلاحات و لغات»، «انسان کامل»، «معاد از دیدگاه عزیزالدین نسفی»، «توحید از دیدگاه عزیزالدین نسفی»، «عالم و کبیر و عالم صغیر از دیدگاه عزیزالدین نسفی»، «مقایسه دیدگاه عزیزالدین نسفی با اندیشمندان دیگر»، «روش‌های بلاغی در نثر عزیزالدین نسفی» طبقه‌بندی کنیم.

تعداد	موضوع
۱	تصحیح، تحلیل و شرح
۳	فرهنگ تعبیرات، اصطلاحات و لغات
۶	انسان کامل
۱	معاد از دیدگاه عزیزالدین نسفی
۱	توحید از دیدگاه عزیزالدین نسفی
۱	عالم و کبیر و عالم صغیر از دیدگاه عزیزالدین نسفی

۳	مقایسه دیدگاه عزیزالدین نسفی با اندیشمندان دیگر
۱	روش‌های بلاغی در نثر عزیزالدین نسفی

جدول ۷- نسفی‌پژوهی در حوزه پایان‌نامه‌ها بر اساس موضوع (نگارندگان)

۳-۳-۳- نشریات و همایش‌های علمی

۳-۳-۳-۱- مقالات نشریات

در خصوص مجلات و نشریات، تلاش بر این بوده تا تمام شماره‌های مجلات علمی (پژوهشی و ترویجی)، نشریات و اسناد موجود، از ابتدا (اولین اثر پژوهشی در این حوزه) تا سال ۱۴۰۰ بررسی شود. جستجویی که تحت کلیدواژه «عزیزالدین نسفی» انجام شد، ۳۳۵۳ مقاله یافت شد که از این بین ۹۱۹ مقاله، «علمی- پژوهشی» و ۹۱ مقاله «علمی- ترویجی» است. در این بین، موضوعاتی که ذیل جستجوی کلیدواژه «عزیزالدین نسفی» به عرصه‌های پژوهش در این حوزه معرفی شدند، عبارتند از حوزه‌های ادبیات و زبان‌ها، علوم قرآن و حدیث، فلسفه و کلام، اطلاع‌رسانی و کتابداری، میان‌رشته‌ای، ادیان، علوم اجتماعی، فقه و اصول، هنر و معماری. از جمله مجلات و نشریات بررسی شده در این پژوهش عبارتند از (به ترتیب حروف الفبا) آینه پژوهش، آینه میراث، آفتاب اسرار، ادبیات عرفانی، ادبیات فارسی، ادیان و عرفان، ال‌زهر، المورد، الهیات تطبیقی، انتظار موعود، اندیشه دینی، اندیشه نوین دینی، بهارستان سخن (ادبیات فارسی)، پژوهش‌های ادب عرفانی، پژوهشنامه عرفان، پژوهش‌های فلسفی کلامی، پژوهش‌های نهج‌البلاغه، تحقیقات اسلامی، خردنامه صدرا، خردنامه همشهری، دروازه بهشت، روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی، زبان و ادبیات فارسی، سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، سیاست، شعرپژوهی بوستان ادب (علوم اجتماعی و انسانی سابق)، عرفانیات در ادب فارسی، عرفان و فلسفه، عرفان اسلامی، قیسات، کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی، کتاب ماه ادبیات و فلسفه، کتاب ماه دین، کیهان اندیشه، گلستان قرآن، متن‌شناسی ادب فارسی (پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی سابق)، مطالعات اسلامی: فلسفه و کلام، مطالعات ادبیات، مطالعات زبانی و بلاغی، مطالعات عرفانی، معرفت، میراث شهاب، نامه الهیات، نثر پژوهی ادب فارسی، نشریه دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد. تعداد مقالات به دست آمده از مجلات و نشریات علمی درباره عزیزالدین نسفی که به صورت اختصاصی به نقد و تحلیل اندیشه‌های عرفانی او پرداخته‌اند، ۵۱ مقاله است که در جدول شماره ۸، از نظر هدف، نتایج تحقیق، موضوع مورد پژوهش، تحلیل شده‌است.

نام مقاله (تاریخ)	نویسنده	موارد مطرح شده
انسان کامل (۱۳۷۱) کلیدواژه‌ها: -	عزیزالدین نسفی	- مسئله تعلیم «اسماء الهی» به انسان بی‌مناسبت یا «امانت» نیست (عَلَّمَ الْاِذَامَ الْاَسْمَاءَ كَلِمًا) که نمونه‌های آیات در این باره فراوان است و پاره‌ای از احادیث مانند «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ قَدَّ عَرَفَ رَبَّهُ»، خودشناسی که در واقع همان خداشناسی است بدون کامل بودن انسان معنای صحیحی نخواهد داشت «شاهد آن نیست که مویی و میانی دارد/ بنده طلعت آن باش که «آنی» دارد (حافظ، ۱/ ۱۲۱)». - «چو آدم را فرستادیم بیرون / جمال خویش بر صحرا نهادیم»: در این تجلی جمال، چیزی در

<p>پس پرده ذات نماند جز مقام غیب یا ذات که همان مقام غیب‌الغیوب است یا مقام لا اسم و لا رسم که نشان آن «کمال» است.</p>		
<p>- عزیزالدین نسفی «انسان کامل» را این‌گونه معرفی می‌کند: «بدان که انسان کامل آن است که در شریعت و طریقت و حقیقت تمام باشد و اگر این عبارت را فهم نمی‌کنی به عبارتی دیگر بگویم: بدان که انسان کامل آن است که او را چهار چیز به کمال باشد: اقوال نیک و افعال نیک و اخلاق نیک و معارف. ای درویش! جمله سالکان که در سلوکان درین میان‌اند و کار سالکان این است که این چهار چیز را به کمال رسانند. هر که این چهار چیز را به کمال رسانید به کمال خود رسید. ای بسا کسانی که درین راه آمدند و درین راه فرو رفتند و به مقصد نرسیدند و مقصود حاصل نکردند». «انسان کامل» را، شیخ، پیشوا، هادی، مهدی، امام، خلیفه، قطب و صاحب‌زمان نیز گویند.</p>	<p>محمود مجاهد صاحبی</p>	<p>نقش توحید در اصلاح اجتماعی (۱۳۷۲) کلیدواژه‌ها: -</p>
<p>- «خواص اهل حکمت» در کتاب «کشف‌الحقایق»: - بدان که اهل وحدت می‌گویند که هر چیز که در عالم موجود است او را سه مرتبه و دو صورت است: مرتبه «ذات» و مرتبه «وجه» و مرتبه «نفس» و «صورت جامعه» و «صورت متفرقه». از آن جهت که هر چیز که باشد از این خالی نباشد که در مقامی باشد که هرچه امکان می‌دارد که در آن چیز ظاهر شود در آن مقام جمله در وی به قوت موجود باشد، همچون بیضه و نطفه و جبه و این مقام را «مرتبه ذات» می‌گویند و صورت این مرتبه را صورت جامعه می‌خوانند و یا در مقامی بود که هرچه امکان می‌داشت در آن چیز ظاهر شود، در آن مقام جمله بالفعل موجود باشد؛ همچون «انسان کامل» یا «درخت کامل» و این مقام را «مرتبه وجه» گویند و صورت این مرتبه را صورت متفرقه می‌خوانند و امتداد و انبساط وجود را در این مراتب، «مرتبه نفس» می‌گویند و مراد از امتداد، نشو و نما نیست که آن را حرکت جسم می‌گویند.</p>	<p>هرمان لسنوالت از جمله حسن لاهوتی</p>	<p>عزیز نسفی و بحث ماهیت وجود (۱۳۷۷) کلیدواژه‌ها: -</p>
<p>- «مذهب‌شناسی تطبیقی»: انگیزه نسفی در اتخاذ شیوه‌ای ملاحظه‌کارانه، در بیان آراء مختلف، فقط بیم از اعتراض این مقام یا آن مقام و تکفیر علمای شریعت‌مدار نبود؛ او اصولاً می‌خواست «معتقدات همه گروه‌های فکری را که در جهان اسلام آن روز مطرح بودند، بی‌طرفانه و به دور از جهت‌گیری» وصف کند. در حقیقت، کارهای نسفی را می‌توان مشابه یا از جمله نخستین فعالیت‌هایی به شمار آورد که امروزه به «مقایسه ادیان» یا «دین‌شناسی تطبیقی» معروف شده‌است. نسفی در واقع، اندیشه‌های هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی مذاهب مختلف را با هم مقایسه کرده‌است. - بزرگترین امتیاز منصفان نسفی، شاید ارزش آموزشی آنهاست که دارای چند مؤلفه است: الف) سادگی زبان و بیان؛ ب) شیوهی معلمی؛ ج) فروتنی و شکسته‌نفسی.</p>	<p>مجاهدین کجالی</p>	<p>عزیز نسفی و آثار او (۱۳۷۸) کلیدواژه‌ها: -</p>
<p>- ای درویش، ملک و ملکوت و جبروت را به طریق اجمال دریافتی. اکنون به طریق تفصیل تقریر خواهم کرد تا باشد که به طریق تفصیل هم دریابی که این مسأله در میان علما و حکما و مشایخ از مشکلات علوم است و بسیار کس از علما و حکما و مشایخ در این مسأله سرگردانند و دانستن این مسأله، سالکان را از مهمات است از جهت آن که این اصل کار و بنیاد کار است. اگر بنیاد محکم و درست آمده‌باشد، باقی محکم و درست آید و اگر بنیاد به خلل باشد، هر چیز که بر وی بنا کنند، هم به خلل باشد. و دیگر آن که موجود است از این سه مرتبه موجود است: مرتبه جبروت و مرتبه ملکوت و مرتبه ملک؛ و بی این سه مرتبه امکان ندارد که چیزی موجود شود. هر سه باهم‌اند و هر سه، درهم‌اند و از یکدیگر جدا نیستند (نسفی، ۱۳۷۱: ۱۵۷ - ۱۶۰).</p>	<p>سید علی اصغر میرزا قزاقی فرد</p>	<p>نسفی و وحدت وجود (۱۳۷۹) کلیدواژه‌ها: عرفان، فلسفه، وجود، وحدت وجود، اصحاب ناز، نافیان، اصحاب نور، مثبتان، اصالت ماهیت، اصالت وجود.</p>
<p>- شخص نسفی در واقع اولین کسی بود که به صورت روش‌مند انواع گوناگون مکتب «وحدت وجود» را از یکدیگر متمایز ساخت، در حالی که هیچ یک از این انواع، دقیقاً با مکتب ابن عربی موافق نیست. نسفی، به واقع متفکری مستقل و دانشمندی آشنا به سنت‌های عقلی گوناگون از جمله طب و فلسفه بوده‌است.</p>	<p>فخرالدین خرمشاهی</p>	<p>اهل وحدت (۱۳۸۰) کلیدواژه‌ها: -</p>
<p>- عزیزالدین نسفی در کتاب «انسان کامل» در بیان «لیله‌القدر» چنین می‌نویسد: «بدان که ملک و ملکوت مظهر صفات جبروت‌اند. هر چیز که در جبروت پوشیده و مجمل بودند، اکنون در ملک ظاهر شدند و مفصل گشتند. و ازین جهت، جبروت را لیله‌القدر و لیله‌الجمعه می‌گویند و ملک را یوم‌القیامه و یوم‌الجمعه و یوم‌الفصل و یوم‌الیمت می‌خوانند (نسفی، ۱۳۴۱: ۱۸۰)».</p>	<p>سید محمد خرمشاهی</p>	<p>لیله‌القدر، عید فرشتگان (۱۳۸۰) کلیدواژه‌ها: -</p>
<p>- بررسی مفهوم «انسان کامل» با تکیه بر منابع مهم عرفانی در سه مقام:</p>	<p>۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸</p>	<p>انسان کامل در</p>

<p>۱) نسبت انسان با خداوند متعال «نظری کرد که بیند به جهان قامت خویش / خیمه در مزرعه آب و گل آدم زد»: ۲) جایگاه انسان در نظام هستی و نسبت او با عالم «الحذر ای مؤمنان کان در شماس / در شما پس عالم بی‌انتهاست»: ۳) رسالت و ولایت انسان «نایب حق است و نایب با منوب / گر دو پنداری قبیح آید نه خوب».</p>		<p>عرفان اسلامی (۱۳۸۴) کلیدواژه‌ها: عرفان، عرفان اسلامی، انسان، انسان کامل، خاتم ولایت، تجلی اعظم، عالم صغیر، عالم کبیر، خلیفه‌الله، ولی‌الله.</p>
<p>- نسفی ضمن تشریح سه واژه «شریعت»، «طریقت»، «حقیقت»، به این نتیجه می‌رسد که انسان کامل کسی است که واجد هر این‌ها باشد: «قوال نیک، افعال نیک، اخلاق نیک، معارف». سپس نام‌های دیگری که در زمان وی برای انسان کامل قائل بودند، ذکر می‌کند: «شیخ، پیشوا، هادی، مهدی، دانا، بالغ، کامل، مکمل، امام، خلیفه، قطب، صاحب زمان، جام جهان‌نما، آینه گیتی‌نما، تریاک بزرگ، اکسیر اعظم، عیسی، خضر و سلیمان» از جمله این نام‌ها می‌باشد(نسفی، ۱۳۷۷: ۷۵).</p> <p>- نسفی معتقد است: «آدمیان زبده و خلاصه کائنات‌اند و میوه درخت موجوداتند و انسان کامل، زبده و خلاصه موجودات آدمیان است». این چنین انسانی، هیچ چیز بر او پوشیده نیست و بر حقیقت اشیاء و ملک و ملکوت و جبروت آگاهی دارد لذا پس از دستیابی به این حکمت، مهم‌ترین رسالت وی، کمک و هدایت خلق است.</p>	<p>احمد ایزدی بردان آبادی</p>	<p>۹ بررسی تطبیقی آراء حکما و اندیشمندان ایرانی - اسلامی درباره انسان کامل (۱۳۸۵) کلیدواژه‌ها: کمال، انسان کامل، عرفان، رویکرد عرفانی، رویکرد فلسفی و خردگرایانه، کمال روحانی، کمال عقلی(نظری)، کمال عملی(اخلاقی).</p>
<p>- چندین گاه است که می‌شنوی در دریای محیطه آینه گیتی‌نمای نهاده‌اند تا هر چیز که در آن دریا روانه شود، پس از آن که به ایشان رسد، عکس آن چیز در آینه گیتی‌نما پیدا نشود ... آن دریا، عالم غیب غیب است و آن آینه، دل انسان کامل است(نسفی، ۱۳۴۱: ۲۲۲).</p>	<p>کتاب (مجموعه)</p>	<p>۱۰ کرامت انسان و عرفان کامل در (۱۳۸۵) کلیدواژه‌ها: -</p>
<p>- عزیزالدین نسفی می‌گوید: «و این انسان کامل، همیشه در عالم باشد؛ این عالم تا هنگامی که انسان کامل موجود است، محفوظ است. در ملک و ملکوت، هیچ چیز بر وی پوشیده نمانده‌است. اشیا و حکمت را آن گونه که هست، می‌داند و می‌بیند».</p>	<p>رحیم تقی‌پور</p>	<p>۱۱ اثبات امامت و انسان کامل (۲) (۱۳۸۵) کلیدواژه‌ها: -</p>
<p>- یکی از جریان‌های اندیشگی که به شدت بر اندیشه سیاسی مسلمانان تأثیر گذاشت، جریان اندیشه عرفانی بود که پس از مدتی به رویکردی مسلط در اندیشه سیاسی ایران تبدیل شد. جاذبه و قدرت اندیشه عرفانی به حدی بود که از قرن هفتم به این سوء، به عنصر اصلی تمدن اسلامی تبدیل شد.</p> <p>- «انسان کامل» عزیزالدین نسفی، نتیجه منطقی اندیشه اسلامی است. ارتباط و پیوستگی میان معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی در اندیشه اسلامی، از آموزه‌های «انسان کامل» نسفی، استخراج می‌شود.</p>	<p>مهدی قالی جهرانی</p>	<p>۱۲ ای ...عزیزالدین نسفی و تأسیس اندیشه سیاسی بر مبنای اندیشه عرفانی (۱۳۸۶) کلیدواژه‌ها: -</p>
<p>- در معرفت‌شناسی، نسفی علم و معرفت را به «علم ظاهر» و «علم باطن» تقسیم می‌کند. - «حس مشترک» مُدرک «محسوسات» است که به شکل صوری در قوه خیال ذخیره می‌شود. بنابراین «حس مشترک» چیزهایی را که متعلق به «عالم شهادت» است، از قبیل: رنگ، طعم، بو، صوت و سردی آب، کشف می‌کند. «وهم»، مُدرک «معنای محسوسات» است که در «حافظه» ذخیره می‌شوند. بنابراین «وهم» متعلق است به چیزهای نامرئی از قبیل: دوستی در دوست، حاکم بر این قوا، «قوه متصرفه» است زیرا این قوه از طریق ترکیب و تفصیل، در محسوساتی که در «خیال» ذخیره شده‌است، تصرف می‌کند؛ مثلاً انسان بدون سری را تصور می‌کند(نسفی، ۱۳۷۹: ۲۰۵).</p>	<p>مهدی قالی جهرانی</p>	<p>۱۳ درآمدی بر ارتباط نظام معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی عزیز نسفی (۱۳۸۷) کلیدواژه‌ها: معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، عزیز نسفی.</p>
<p>- نسفی رسیدن به طبایع اشیاء را «مقام حکما» و رسیدن به خواص اشیاء را «درجه انبیاء» و رسیدن به حقایق اشیاء را «مرتبه اولیاء» که خواص و حقیقت اشیاء را به طور کامل می‌داند و این معرفت و مقام را «بلوغ اولیاء» می‌خواند. برای رسیدن به این بلوغ، عارف چهار مرتبه را طی می‌کند تا به مقام ولایت نائل شود که عبارت‌از: «بلوغ اسلام، بلوغ ایمان، بلوغ ایقان و بلوغ</p>	<p>علامه گل‌آزاد: مرجان پورانی</p>	<p>۱۴ عزیزالدین نسفی و ولایت عرفانی (۱۳۸۷) کلیدواژه‌ها: ولایت، نسفی، انسان کامل،</p>

	عیان».	سالک، مجنوب، نبوت، کرامت، خاتمیت
<p>– کتاب «فصوص الحکم»، بسیاری از دقایق معارف دینی و اسرار و رموز عرفان نظری را بیان نموده‌است و سال‌های متمادی در مجامع علمی، از مهمترین کتب درسی در عرفان نظری به شمار آمده‌است.</p> <p>– سلسله شارحان معروف: ۱) عبدالله بدر حبشی(۴۴۶ق)؛ ۲) اسماعیل سودکین؛ ۳) صدرالدین محمد بن اسحاق قونوی(۷۳۳ق)؛ ۴) فخرالدین ابراهیم همدانی(مشهور به عراقی، ۶۸۸ ق)؛ ۵) سلیمان بن علی(معروف به عقیق‌الدین تلمسانی؛ ۶۹۰ق)؛ ۶) مؤیدالدین بن محمد جندی(۶۹۰ق)؛ ۷) سعیدالدین محمد فرغانی(۷۵۱ق)؛ ۸) کمال‌الدین عبدالرزاق کاشانی(۷۳۶ق)؛ ۹) داوود بن محمود قیصری ساوی(۷۵۱ق)؛ ۱۰) رکن‌الدین مسعود(معروف به بابا رکن؛ ۷۶۹ق)؛ ۱۱) امیرسید علی همدانی(۷۸۶ق)؛ ۱۲) سیدحیدر املی(۷۸۷ق)؛ ۱۳) شیخ محمد شبرین مغربی تبریزی(۸۰۹ق)؛ ۱۴) خواجه محمد پارسا(۲۲ق)؛ ۱۵) شاه نعمت‌الله ولی کرمانی(۸۳۴ق)؛ ۱۶) صائغ‌الدین عیسی بن محمد ترکه(۸۲۵ق)؛ ۱۷) تاج‌الدین حسین خوارزمی(۸۳۹ق)؛ ۱۸) نورالدین عبدالرحمان جامی(۸۹۸ق)؛ ۱۹) عزیزالدین نسفی(قرن ۷ق)؛ ۲۰) عبدالکریم جیلی(۸۱۱ق)؛ ۲۱) حسین بن معین‌الدین میبیدی(۷۸۰ق)؛ ۲۲) محمد احسانی(معروف به ابن ابی جمهور(۸۷۸ق)؛ ۲۳) بالی افندی(۹۶۰ق)؛ ۲۴) عبدالغنی نابلسی(۱۱۴۳ق)؛ ۲۵) آقامحمد رضا قمشاهی(۱۳۰۶ق).</p>	محمد بن عینی	<p>مفسران و شارحان مکتب عرفانی ابن عربی (۱۲۸۷)</p> <p>کلیدواژه‌ها: ابن عربی، عرفان نظری، فصوص الحکم، فتوحات مکیه، شرح فصوص الحکم</p>
<p>– عزیز نسفی معتقد است که «روح نفسانی» در دماغ است؛ مدرک و محرک است و «دراک» او به دو قسم است: قسمی در ظاهر و قسمی در باطن. آنچه در ظاهر است ۵ قسم است: «سامعه، باصره، شامه، ذائقه و لامسه». آنچه در باطن است هم ۵ قسم است: «حس مشترک، خیال، وهم، حافظه و متصرفه»؛ «خیال» خزانه‌دار «حس مشترک» و «حافظه» خزانه‌دار «وهم» است. هرچه را حواس پنجگانه بیرونی درمی‌یابند آن جمله را «حس مشترک» درمی‌یابد و لذا «حس مشترک»، مدرک صور محسوسات است و «وهم» مدرک معانی محسوسات. «حس مشترک»، «شاهد» را درمی‌یابد و «وهم»، «غایب» را؛ «وهم» معنی دوستی را در دوست و معنی دشمنی را در دشمن درمی‌یابد و «حس متصرفه»، آن است که تصرف می‌کند در مدرکاتی که مخزون‌اند در خیال به ترکیب و تفصیل.</p>	محمد باقر آل‌الدین	<p>عقل و جایگاه آن در عرفان و زندگی انسان(قسمت دوم: از دیدگاه عزیزالدین نسفی) (۱۳۸۸)</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p>
<p>– «آداب سلوک» از دیدگاه عزیز نسفی: ۱) «ادب اول» در سلوک پیوسته بر طهارت بودن است؛ ۲) ادب دوم، اوقات روز و شب را قسمت‌کردن است، یعنی وردی معین‌ساختن؛ ورد عبادت، ورد غذا و ورد خواب، تا عمر او هیچ ضایع نشود؛ ۳) ادب سوم، نماز تهجد است یعنی در نیمه آخر شب، دوازده رکعت نماز کند؛ ۴) ادب چهارم، نماز چاشت است یعنی هر روز به وقت آفتاب برآمدن دو رکعت نماز اشراق بگذارد؛ ۵) ادب پنجم، نماز توأبین است یعنی میان شام و نماز خفتن، دوازده رکعت نماز بگذارد؛ ۶) ادب ششم، دوام ذکر است و خاطر شناختن است، خاطر بر چهار قسم است: «رحمانی، ملکی، نفسانی، شیطانی»؛ ۷) ادب هفتم، هر روز یک جزو از سخنان مشایخ خواندن است؛ ۸) ادب هشتم، خدمت در خانقاه قبول کردن است؛ ۹) ادب نهم، هر روز یک نوبت، در صحبت درویشان نشستن است؛ ۱۰) ادب دهم، ماجرا گفتن است یعنی اگر درویشی سخنی گوید یا کاری کند که او برنجد، باید به طرفی به آن درویش، لطف ماجرا گوید؛ ۱۱) ادب یازدهم، مجاهده و ریاضت کشیدن است(کشف‌الحقایق)».</p>	محمد بن عینی	<p>شناخت و تبیین انسان کامل در حوزه عرفان عملی(بر اساس آرای عزیزالدین نسفی، سنایی و عطار) (۱۳۸۸)</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p>
<p>– بررسی وجوه تأثیرپذیری صدرالدین شیرازی از عزیز نسفی در مفاهیم «حرکت جوهری»</p> <p>– نسفی در معرفت‌شناسی خود معتقد است «معرفت» از خصلتی مرتبه‌ای برخوردار است. هر مرتبه معرفتی بیانگر مرتبه‌ای وجودی نیز هست که نسفی آن را تحت عنوان «مقام» شرح می‌دهد.</p> <p>– کمال هر چیز آن است که هرچه در آن چیز بالقوه موجود است، بالفعل موجود شود(نسفی، بیان‌التنزیل: ۲۲۲).</p>	محمد باقر آل‌الدین	<p>ریشه‌یابی مفهوم حرکت جوهری در حکمت عزیزالدین نسفی (۱۳۸۸)</p> <p>کلیدواژه‌ها: کمال، انسان کامل، معرفت، هستی، اسفار، سلوک،</p>

<p>۱۹ - طرح ایده مراتبی بودن معرفت، مفهوم حرکت جوهری که بعدها در مکتب اصفهان تداوم یافت؛ نشان می‌دهد که چگونه تفکر عزیز نسفی به تأسیس اندیشه سیاسی بر مبنای اندیشه عرفانی در ایران منجر شد. اندیشه سیاسی نسفی را می‌توان «اندیشه سیاسی عرفانی» نامید.</p>	<p>درباره فرجی، مهدی قالی مهرزادی</p>	<p>حرکت جوهری. تاملی در اندیشه سیاسی عزیزالدین نسفی (۱۲۸۹) کلیدواژه‌ها: معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، سیاست عرفانی، سلوک، انسان کامل.</p>
<p>۲۰ - اصطلاح «انسان کامل» برای اولین بار توسط محیی‌الدین بن عربی به کار رفته است (در آموزه‌های عرفانی ابن عربی، اندیشه انسان کامل از جایگاه فخیمی برخوردار است). پس از ایشان، دو عارف نامی دیگر، عزیزالدین نسفی و عبدالکریم بن ابراهیم گیلانی (جلی)، هر یک کتابی را با عنوان «انسان کامل» به رشته تحریر درآوردند و به شرح و بیان دیدگاه‌های ابن عربی پرداختند.</p>	<p>محمد کاظم شاکر؛ فاطمه سادات موسوی</p>	<p>قرائتی بین ادیانی از انسان کامل با رویکرد عرفانی (۱۳۸۹) کلیدواژه‌ها: انسان کامل، کمال‌پذیری انسان، یهودیت و کمال، مسیحیت و کمال، اسلام و کمال، زن و کمال، عرفان و کمال.</p>
<p>۲۱ - حضرت علی^(ع)؛ «ایا گمان برده‌ای که جسم کوچکی هستی؟ در حالی که عالم اکبر در تو نهفته است». - شاخصه‌های «انسان کامل» از دیدگاه نسفی: ۱) شاخصه اول: حضرت محمد(ص)؛ «الشَّریعَةُ اَقْوَالُ وِ الطَّرِيقَةُ اَعْمَالُ وِ الْحَقِيقَةُ اَحْوَالُ»؛ در واقع فرد به میزان بهره‌مندی از این حدیث، از سرمایه انسان بودن برخوردار می‌گردد. به عبارتی اگر شخص مبنای سخنان خود را سخنان حضرت محمد(ص) قرار دهد و بگوید آنچه پیامبر می‌گفت، «اهل شریعت» است و اگر کارهایی را انجام دهد که پیامبر اسلام(ص) انجام می‌داد، از «اهل طریقت» است و اگر بتواند خود را به احوال حضرت ختمی‌مرتبت(ص) نزدیک گرداند و ببیند آنچه پیامبر می‌دید، «اهل حقیقت» خواهد بود. کسانی که غیر از این سه دسته هستند، گروه ناقصان از مرتبه انسان را تشکیل می‌دهند اما «انسان کامل» کسی است که بتواند هر سه مرتبه یعنی «شریعت، طریقت و حقیقت» را یکجا در خود داشته باشد (نسفی، ۱۳۸۱: ۷۴). ۲) شاخصه دوم: نسفی درباره شاخصه دوم چنین می‌گوید: «بدان که «انسان کامل» آن است که او را چهار چیز به «کمال» باشد: اقوال نیک، و افعال نیک، و اخلاق نیک، و معارف (همان)». - هر دو تعریف با زبانی متفاوت، مفهومی مشترک از یک معنی را برای خواننده تداعی می‌کنند. با تأمل در شاخصه دوم، می‌توان به اهمیت دو موضوع در نزد نسفی پی برد: الف) توجه به مخاطب؛ ب) توجه به وحدت ذاتی ادیان.</p>	<p>محمد اسدی گرمارودی؛ بابک عزیزی</p>	<p>تبیین مراتب انسان کامل در اندیشه عرفانی عزیزالدین نسفی (۱۳۹۰) کلیدواژه‌ها: نسفی، انسان کامل، اولیا، قطب، ابدال.</p>
<p>۲۲ - قیام امام حسین(ع)، ناب‌ترین نمونه مسئولیت سیاسی- اجتماعی زهد و عرفان است؛ به عبارتی در این کانتکست، وجوه متفاوت کنش سیاسی در اشکال اعراض و اعتراض و نظارت، قیام و جهاد قبل از این که در فقه مطرح شود، در ادبیات زهد موضوعیت یافته است.</p>	<p>ولی محمد احمدوند</p>	<p>عرفان و قدرت سیاسی (۱۳۹۰) کلیدواژه‌ها: عرفان، تصوف، قدرت سیاسی، نسبت وجودی.</p>
<p>۲۳ - اگر افسانه‌ها و اسطوره‌ها نتیجه خیال‌بافی مقطعی انسان‌ها در طول تاریخ باشد، «کرامت‌های تخیلی» نیز محصول جانبی خلوت‌گزینی و درونگرایی‌های مستمر اهل تصوف بوده است. - عزیزالدین نسفی: «هر که به ریاضات و مجاهدات خود را پاک و صافی گرداند و علم و طهارت حاصل کند، او را با ملائکه سماوی مناسبت پیدا آید و چون مناسبت پیدا آید، همچون دو آینه صافی باشند که در مقابله یکدیگر بدارند (نسفی، ۱۳۴۱: ۲۴۱)».</p>	<p>فهرمان تشری</p>	<p>کرامت‌های تخیلی در تصوف (۱۳۹۰) کلیدواژه‌ها: تصوف، تخیل، کرامت، حکایت، سفرهای خیالی.</p>
<p>۲۴ - تعریف «توحید» از دیدگاه نسفی: «بدان که در لغت عرب، معنی مطابق توحید، «یکی کردن» است و در شریعت، «یکی گفتن» و در طریقت، «یکی دانستن» و در حقیقت، «یکی دیدن» است. پس در شریعت، مؤحد آن کس است که یکی داند و یکی گوید خدای را. و در طریقت مؤحد آن کس است که یکی داند و در حقیقت، مؤحد آن کس است که یکی ببیند (نسفی، ۱۳۶۲: ۱۳۶۲)».</p>	<p>محمد یوسف تبری؛ عباس مرادی</p>	<p>ولایت در نگاه راز شیرازی (۱۳۹۱) کلیدواژه‌ها: توحید، حقیقت محمدیه، میرزا</p>

<p>۱۴۹.</p>		<p>ابوالقاسم راز شیرازی، نبوت، نسبت معنوی، ولایت.</p>
<p>عزیزالدین نسفی در کتاب «الانسان الکامل» می‌گوید: «وحدت وجود عرفانی دو نوع است: تختست آن که طایفه‌ای گویند وجود بیش از یکی نیست و آن وجود، خداست و غیر از خدا وجود دیگری نیست و دیگر آن که وجود دو قسم است: حقیقی و خیالی؛ وجود حقیقی از آن خداست و وجود خیالی از آن ما(نسفی، ۱۳۶۳: ۴۶)».</p>	<p>ساره یراقچر</p>	<p>۲۵ بررسی اصطلاحات عرفانی مشترک در حدیقه الحقیقه و مناقب العارفین (۱۳۹۱) کلیدواژه‌ها: حدیقه الحقیقه، مناقب العارفین، عرفان.</p>
<p>نمودار «مراتب نور» از دیدگاه نسفی</p>	<p>محمدرضا یوسفی؛ الهه حدیدی جوقانی</p>	<p>۲۶ نوآوری‌های نسفی در تأویلات آیه نور (۱۳۹۱) کلیدواژه‌ها: نور، تأویل، زجاجه، وحدت وجود، معرفت نفس، انسان کامل، توحید.</p>
<p>بعد از تحول عمیقی که در سده هفتم هجری در «عرفان اسلامی» پدید آمد، «هستی‌شناسی» نیز به دو رکن دیگر معرفت عرفانی، یعنی «خداشناسی» و «انسان‌شناسی» افزوده شد. عزیز نسفی، یکی از عارفان نوآور در سنت دوم عرفانی، درباره هستی‌شناسی عرفانی، طرح‌های تازه و منحصر به فردی می‌دهد. «هر نقش که در تخته هستی پیداست/ این صورت آن کس است کاین نقش آراست؛ دریای کهن چو برزند نقشی نو/ موجوش خوانند و در حقیقت دریاست(نسفی، ۱۳۵۲: ۷۷)».</p>	<p>احسان زینبی؛ سیدعلی‌احمد میرزاوری؛ وحسن محمدی قنبرزکی؛ حسن اقاخصمی</p>	<p>۲۷ هستی و مراتب آن از دیدگاه عزیز نسفی (۱۳۹۲) کلیدواژه‌ها: سنت دوم عرفانی، عزیز نسفی، مراتب هستی، هستی‌شناسی.</p>
<p>نسفی «اصحاب کمال» را از قول مشایخ طریقت به چهار طایفه تقسیم می‌کند: «سالکان، مجذوبان، سالکان مجذوب، مجذوبان سالک» که دو گروه اول «کامل» و نه مکمل و گروه سوم و چهارم، «کاملان مکمل» هستند. او در ادامه می‌گوید: «... سلوک به کسب و اختیار بنده است و جذب به فضل و عطای خدا، پس اولیا را ولایت و انبیا را نبوت به فضل و عطا باشد نه به کسب و اختیار زیرا انبیا و اولیا جز مجذوب نباشند؛ و جذب دیگر است و عروج دیگر، و عروج اولیا دیگرست و عروج انبیا دیگر(نسفی، ۱۳۴۴: ۷۷)».</p>	<p>آرزو ابراهیمی دینانی</p>	<p>۲۸ کمال در مشرب عرفانی عزیزالدین نسفی (۱۳۹۲) کلیدواژه‌ها: کمال، نسفی، بلوغ و حریت، ولایت و نبوت، انسان کامل.</p>
<p>در اغلب متون عرفانی، واژه «فقر» کاربردی وسیع و چندسویه یافته‌است؛ به این معنا که فقر از آن بنده است و در مقابل، غنا مختص ذات باری تعالی است. گاهی پرتگاه هلاکت است و آدمی را تا مرز خروج از دین پیش می‌برد و گاهی به مصداق حدیث «الفقر فخری»، مایه نازش و قرب به حضرت حق است.</p>	<p>عبادالله نصرتی؛ فرشاد عربی</p>	<p>۲۹ تلقی عرفا و مشایخ صوفیه از «فقر» با تکیه بر «کشف‌المحجوب» علی هجویری و «انسان کامل» عزیزالدین نسفی (۱۳۹۲) کلیدواژه‌ها: فقر، عرفان و تصوف، هجویری، نسفی.</p>
<p>عزیزالدین نسفی در آثار خود، ابتدا از معرفی «عوالم هستی» و «مراتب ارواح» و «انسان کامل» آغاز می‌کند و سپس به جایگاه «ولایت» می‌پردازد و آن را باطن نبوت به شمار می‌آورد. جمع بین ولایت و انسان کامل را در خاتم اولیاء و مهدی موعود می‌داند و با استناد به آیات و روایات و بهره‌گیری از اندیشه‌های ابن‌عربی و سعدالدین حمویه، خاتم ولایت را در ظهور صاحب‌الزمان و ولی دوازدهم ایزدیار می‌نامد.</p>	<p>علی‌اکبر افراسیاب‌پور</p>	<p>۳۰ مهدویت از دیدگاه عزیزالدین نسفی (۱۳۹۲) کلیدواژه‌ها: عرفان، ولایت، انسان کامل،</p>

<p>– به تعبیر جناب نسفی، انسان نسخه‌ای از جهان است و زبده و خلاصه موجودات. به همین دلیل وی، انسان را به جای توجه به بیرون، به تأمل و تدبر در درون دعوت می‌کند. نسفی، «روح» را به عنوان حقیقت وجودی انسان نام می‌برد. جناب نسفی، ترک نیازهای ضروری را جایز ندانسته و بیان می‌کند: «دمی را قوت و لباس و مسکن به قدر ضرورت، ضروری است؛ اگر جمله را ترک کند، محتاج دیگران شود و طمع پدید آید و طمع، أم‌الخبائث است». نسفی بر نقش پیر و مرشد در تربیت و پرورش سالک تأکید کرده‌است: «میوه بیابانی که خود رسته باشد هرگز برابر نباشد با میوهی بیستانی که باغبان او را پرورده باشد. هر سالکی که صحبت دانا نیافته‌باشد، هرگز برابر نباشد با سالکی که صحبت دانا یافته‌بود».</p>	<p>بناب شمشیری؛ زهرا و پدروی</p>	<p>موعود، خاتم اولیاء، صاحب زمان</p> <p>مفهوم خود از دیدگاه روان‌شناسی انسان‌گرا و عرفان اسلامی با تأکید بر روش تطبیقی (۱۳۹۳)</p> <p>کلیدواژه‌ها: مفهوم خود، خودشنکوفایی، روان‌شناسی انسان‌گرا، عرفان اسلامی.</p>
<p>– بدان که اصل وحدت می‌گویند که وجود یکی بیش نیست، و آن وجود خدای است و خدای وجودی است احد حقیقی، و واجبی است ازلی و ابدی، و در وجود وی، کثرت و اجزاء نیست و به غیر از وجود وی، چیزی موجود نیست و امکان ندارد که باشد. بدان – اعزک الله فی‌الذارین – که وجود یکی بیش نیست. و این وجود، ظاهری دارد و باطنی دارد، و باطن این وجود، یک نور است و این نور است که جان عالم است و عالم، مالا مال آن نور است، نوری است نامحدود و نامتناهی، و بحری است بی‌پایان و بی‌کران. حیات و علم، ارادت و قدرت موجودات از این نور است، بنیایی، شنوایی، گویایی، گیرایی و روایی موجودات از این نور است، طبیعت و خاصیت و فعل موجودات از این نور است، بل خود همه این نور است (نسفی، ۱۳۸۴: ۱۵۳).</p>	<p>علی عین‌الله؛ سارا حاج‌آزیدی</p>	<p>بررسی مقایسه‌ای «ظهور ممکنات» بر اساس کتاب «انسان کامل» نسفی و «انسان کامل» گیلانی (۱۳۹۳)</p> <p>کلیدواژه‌ها: نسفی، گیلانی، انسان کامل، ظهور ممکنات.</p>
<p>– تقسیم‌بندی سیمای «انسان کامل» بر اساس «ساخت‌های رفتاری» در خطبه متقین نهج‌البلاغه: (۱) صفات رفتاری الهی: صفاتی است که دلالت بر نوع رفتار انسان نسبت به خداوند دارد. (۲) صفات رفتاری فردی: دلالت بر نوع ویژگی‌های درونی فرد دارد و در ارتباط با خود فرد معنا می‌یابد و ارتباط کمتری با انسان‌های دیگری دارد. (۳) صفات رفتاری اجتماعی: دلالت بر نوع تعامل و رفتار فرد با مردم و افراد جامعه دارد.</p>	<p>جلال تجلیل؛ ناصر هوشیار</p>	<p>بررسی تطبیقی سیمای انسان کامل در خطبه متقین نهج‌البلاغه و آثار عزیزالدین نسفی (۱۳۹۴)</p> <p>کلیدواژه‌ها: انسان کامل، خطبه متقین، نهج‌البلاغه، آثار عزیز نسفی.</p>
<p>– عزیز نسفی «سلوک» را ابزاری می‌داند که به وسیله آن، مسلمانان از درجه عوام به درجه خواص می‌رسند. از منظر وی، عوام مسلمانان به شش چیز اعتقاد دارند و بدان‌ها عمل می‌کنند: (۱) ایمان به هستی و یگانگی خدا و نبوت انبیا؛ (۲) امتثال اوامر؛ (۳) اجتناب نواهی؛ (۴) توبه؛ (۵) کسب؛ (۶) تقوا. کسی که می‌خواهد از این مرتبه فراتر رود و به جمع خواص مسلمانان برسد، ضروری است عمل خواص را در پیش بگیرد و این عمل از دیدگاه او، «سلوک» نام دارد (نسفی، ۱۳۸۶: ۱۴۴).</p>	<p>احسان زینسی</p>	<p>دیدگاه نسفی درباره سلوک عرفانی (۱۳۹۴)</p> <p>کلیدواژه‌ها: عرفان اسلامی، سیر استکمالی، سیر و سلوک، طریقت، عزیز نسفی.</p>
<p>– سبک عرفانی تفکر عزیزالدین نسفی: آثار جناب نسفی، از نظر بیان موضوعات مربوط به سنت دوم عرفانی، شبیه به آثار ابن‌عربی است هرچند شیوه نگارش آن، متفاوت است؛ شارحان آراء ابن‌عربی اغلب زبانی را برای بیان مطالب و موضوعات عرفانی در نظر گرفته‌اند که باث شده دایره مخاطبان آنها محدود شود اما بر خلاف آنان، جناب نسفی، این مباحث را با تئری روان و شیوا عنوان و نگاهش، که باعث زیاد شدن مخاطبان‌اش شده: شیوه نویسندگی او را می‌توان «سهل‌متنع» خواند.</p>	<p>مجموعه باقری؛ عبدالله نصری</p>	<p>بررسی ویژگی‌های سبکی (زبانی) کتاب کشف‌الحقایق (۱۳۹۵)</p> <p>کلیدواژه‌ها: کشف‌الحقایق، سبک، ویژگی‌های سبکی نثر نسفی.</p>
<p>– انسان در دو نشأه عالم است و عالم مُلک مراحل زیر را طی کرده‌است: (۱) مرحله نخست (عالم‌الست): عشق خداوند – آفرینش ذرات و روح انسانی – محضر ربوبی و شهود بی‌واسطه – پیمان</p>	<p>حسین سلطانی کره‌پاشی؛ سارا</p>	<p>عالم‌الست در متون مثنوی عرفانی تا قرن هفتم (۱۳۹۵)</p>

	<p>کلیدواژه‌ها: الست، ذر، پیمان ازلی، عشق، فطرت و ربوبیت.</p>		<p>الست و پاسخ بلی (پایان مرحله عالم ارواح). ۲) مرحله دوم (نشأه مُلکی): حضور در عالم ماده و دنیا- عشق انسانی، مجاهده و ریاضت- معرفت و تجرد- یادآوری عهد الست، وصول و گفتگو با خداوند.</p>
<p>۳۷</p>	<p>کلیدواژه‌ها: عرفان عملی، آداب، سلوک، ذکر.</p>	<p>ذکر عرفانی در گذر زمان (۱۳۹۵)</p>	<p>عزیزالدین نسفی در کتاب الانسان الکامل می‌گوید: «بدان که ذکر سالک را به مثابه شیر است بر فرزندان، و سالک باید ذکر را از شیخ به طریق تلقین گرفته باشد». ذاکران را به ۴ دسته تقسیم می‌کند: (۱) طبقه اول کسانی که فقط با زبان ذکر می‌گویند؛ (۲) طبقه دوم با زبان ذکر می‌گویند ولی دل را نیز با تکلف هر ساعت حاضر می‌کنند و چون حاضر کردند، باز غایب می‌شود. (۳) طبقه سوم که هم با زبان و هم با دل ذکر می‌گویند؛ در این درجه، دل را به تکلف به کارهای دیگر می‌توان مشغول کرد و کمتر ذاکری به این درجه رسد و آن که می‌رسد، باید این درجه را غنیمت شمرد. (۴) طبقه چهارم کسانی هستند که مذکور بر ایشان مستولی شده است؛ در این طبقه مذکور بر دل مستولی است نه ذکر و فرق است میان آن که همگی دل، دوست باشد و میان آن که همگی دل، ذکر دوست باشد».</p>
<p>۳۸</p>	<p>کثرت گرای دینی در کتاب الانسان الکامل عزیزالدین نسفی (۱۳۹۵)</p>	<p>کثرت گرای دینی، عزیزالدین نسفی، کتاب الانسان الکامل، جان‌هیکه.</p>	<p>- تحلیل آراء نسفی این باور را تقویت می‌کند که «مبانی معرفت‌شناختی» نسفی بر «مبانی هستی‌شناختی» او استوار است؛ وی با تفکیک حقیقت بودن از حقیقت نمودن، قائل به «وحدت درونی» در ورای «کثرت آشکار هستی» است. نسفی این «وحدت باطنی» را به کل شئون هستی تعمیم می‌دهد و علت اصلی اختلافات را توجه کردن به «کثرت ظاهری» و «متوقف شدن در آن» می‌داند.</p>
<p>۳۹</p>	<p>درخت نمادپردازی‌های عارفانه و ریشه‌های اسطوره‌ای آن (۱۳۹۵)</p>	<p>کلیدواژه‌ها: اسطوره، ادیان، عرفان، دگردیسی، نماد.</p>	<p>- در عرفان اسلامی برای تبیین تجلی خداوند، عرفا با الهام از تفاسیر و برداشت‌های رمزگونه از آیات و روایات، «درخت» را تجلی‌گاه حق قلمداد کرده‌اند (آیه «یوقد من شجره مبارک زیتونه لا شرقیه و لا غربیه یکاد زیتها یضی»؛ درخت مبارک زیتون که نه شرقی است و نه غربی و در دنیا و بهشت وجود خارجی ندارد، رمز مثالی برای نور خداوند است). - «رو باشد انالحق از درختی / چرا نبود روا از نیک‌بختی (عطار، ۱۳۷۶: ۳۸۱). - عزیزالدین نسفی برای بیان مراحل هستی، عالم را چونان درختی واژگون تمثیل کرده که جبروت، تخم آن است و عالم ملک و ملکوت، تنه و عالم محسوس، میوه آن درخت است (نسفی، ۱۳۸۶: ۱۹۶ و ۲۸۰).</p>
<p>۴۰</p>	<p>مقام خلافت از دید ملاصدرا عزیزالدین نسفی (۱۳۹۶)</p>	<p>کلیدواژه‌ها: صدرا، نسفی، امانت، فیض، عقل.</p>	<p>- مقایسه دو دیدگاه: «ملاصدرا» به عنوان یک «فیلسوف» و «نسفی» به عنوان یک «عارف» - هر دو «خلافت انسان کامل» را که مصداق واقعی آن «پیامبر» است، «خلافت حقیقی» و بقیه را به تبع او و دارای «خلافت اعتباری» می‌نامند؛ اما در زمینه امانتی که خداوند آن را به انسان عرضه داشت: (۱) صدرا، حقیقت این امانت را «قبول فیض الهی» که همان «خلافت» است، دانست؛ در حالی که (۲) نسفی، این امانت را «عقل» انگاشت که سبب تمایز انسان از بقیه موجودات شود. صدرا عقیده دارد اگر این امانت «عقل» باشد که فرشتگان نیز دارای عقل هستند؛ بنابراین آنها هم می‌توانند به این مقام دست یابند. در اینجا تفاوت بین دیدگاه صدرا و نسفی پیداست.</p>
<p>۴۱</p>	<p>جلوه‌های تصویری اندیشه‌های عرفانی عزیزالدین نسفی در رساله «انسان کامل» (۱۳۹۶)</p>	<p>کلیدواژه‌ها: انسان کامل، خوشه تصویری، تشبیه، تمثیل، درخت، نور و ظلمت.</p>	<p>- اهل تصوف برای ورود به حوزه عرفان و طی مراحل سلوک و دست‌یافتن به کمال، نیازمند آموختن اصولی هستند که در تصوف مطرح است؛ لذا کارکرد این گونه از متون اقتضا می‌کند که مؤلف با به کارگیری زبان ارجاعی و قاموسی، معنا و مفهوم مورد نظر خود را به مخاطب منتقل کند؛ همچنین امکانات ادبی زبان را برای تبیین یک معنا یا انتقال ملموس‌تر به یاری گیرد. - محتوا، درونمایه و سبک نوشتار عزیز نسفی برای بیان «انسان کامل»، استفاده از تصاویر محوری «درخت» و «نور و ظلمت» و ساختارهای گوناگون تصویری آنان می‌باشد.</p>

<p>– مقایسه اندیشه‌های «زرتشت» و «عزیزالدین نسفی» – شباهت اندیشه‌ها: آدمی موجودی مخلوق خدا است دارای ابعاد وجودی (جان، روان، خرد، بعد فیزیکی) و برخوردار از نیروی اراده و اختیار، خیر یا شر. «علم و عمل» انسان است که سازنده حقیقت اوست؛ که نماینده و خلیفه الهی و یاور آفریدگار(ربه اصطلاح زرتشت) در جهان هستی می‌باشد. – تفاوت اندیشه‌ها: در اندیشه زرتشت، مسئله‌ای به نام «فطرت» مطرح نشده است ولی در اندیشه نسفی این مسأله به خوبی نمود دارد.</p>	حسن حسینی؛ صفی قلی قزیری	<p>مقایسه انسان‌شناسی در اندیشه عزیزالدین نسفی با حکمت ایران باستان (۱۳۹۶) کلیدواژه‌ها: انسان‌شناسی، نسفی، حکمت ایران، زرتشت، عرفان.</p>
<p>– به منظور تحقق اهداف پژوهشی در پژوهش‌های عرفانی، ضروری است روشی مضبوط، علمی و منطقی بر ماهیت آن زمینه در نظر گرفته شود. یکی از موضوعات اساسی در پژوهش‌های عرفانی، «شناخت سنت و مشرب عرفانی» هر عارف است. در این روش، برای «سنت عرفانی» چهار رکن: «هدف و غایت، روش، موضوعات و مفاهیم، نظام تربیتی» و برای «مشرب عرفانی» نیز سه محور «سیر و سلوک، موضوعات و مفاهیم، نظام تربیتی» مشخص شده‌است که بر اساس آنها می‌توان سنت و مشرب عرفانی عارف را تبیین کرد. بر این اساس، در اصول و مبانی، پایبند سنت دوم؛ و در فروع دنباله‌رو سنت اول عرفانی است. مشرب عرفانی وی نیز برآمده از مشرب عرفانی استادش «سعیدالدین حمویه» است که با ابتکارات وی در زمینه‌های سیر و سلوک و هستی‌شناسی همراه شده‌است.</p>	سیدعلی‌اصغر میرزایی؛ فرزاد احسان زینبی	<p>شیوه تبیین سنت و مشرب عرفانی (نمونه) مطالعاتی: عزیز نسفی (۱۳۹۶) کلیدواژه‌ها: سنت عرفانی، مشرب عرفانی، پژوهش‌های عرفانی، سنت اول عرفانی، سنت دوم عرفانی، عزیز نسفی.</p>
<p>– رودلف آتو (متکلم و دین‌پژوه آلمانی قرن بیستم)، در اثر «مفهوم امر قدسی»، با رویکردی پدیدارشناسانه به بحث درباره «امر مقدس» و «مواجهه با آن»، به عنوان «نومینوس» پرداخته‌است. او نومینوس را امری «فراتر از عقل، متمایز، مقدس و ناشناختی» تلقی کرده است. که از این نظر با «حقیقت وجود» شباهت دارد که بحث اصلی عرفان اسلامی عزیز نسفی است. – مقایسه «حقیقت وجود» از نظر نسفی با «امر قدسی» آتو؛ تمایز، غیرعقلانی و ناشناختی بودن، رازگونگی.</p>	عظیم حوزیان؛ طاهر زینبی‌نیر	<p>بررسی حقیقت وجود و مواجهه با آن در آثار عزیز نسفی (با تأکید بر آرای رودلف آتو) (۱۳۹۷) کلیدواژه‌ها: عرفان، حقیقت وجود، امر قدسی، عزیز نسفی، رودلف آتو.</p>
<p>– چون انسان پیدا آمد و به کمال رسید، به عقل رسید، معلوم شد که اول، عقل بوده‌است که چون دایره تمام شود، به اول خود رسیده باشد. پس عقل هم مبدأ است و هم معاد. و هر چیز که به مبدأ خود رسید، اگرچه او را مدتی بقا باشد اما عاقبت بازگشت به مبدأ عام خواهد بود، یعنی کل، دایره است و هر جزوی از اجزای دایره، هم‌دایره است. پس هر جزوی را مبدأ و معاد خاص باشد و مبدأ و معاد عام بود و مبدأ خاص به مدد مبدأ عام، روی در معاد خود دارد. مراد از این، انسان کامل است که در نزول از سه سماوات و سه ارض بگذشت، آن‌گاه بر عرش مستولی شد یعنی از عقل اول بیامد و باز به عقل اول رسید و دایره تمام کرد.</p>	مهدی خدیری	<p>نقطه و دایره در ادبیات عرفانی فارسی مطابق با مکتب ابن‌عربی (۱۳۹۷) کلیدواژه‌ها: عرفان، نقطه، دایره، ابن‌عربی، استعاره.</p>
<p>– نسفی همچون معلم و مصلحی که در قبال افراد و جامعه، احساس مسئولیت می‌کند، به امر خطیر آموزش و تعلیم می‌پردازد. موضوعاتی که به وجهه تعلیمی آثار نسفی مربوط می‌شود، عبارت است: «نسفی و تعلیم علم»، «نسفی و تعلیم عمل»، «روش تعلیم نسفی»: «تعلیم علم» مربوط به آموزش تصوف نظری و «تعلیم عمل» مربوط به آموزش سیر و سلوک عرفانی است. «روش تعلیم» نسفی مبتنی بر نظام‌های تعلیمی قرن هفتم و هشتم در سرزمین‌های اسلامی است.</p>	علی محمدی استادی؛ احمد امین؛ پرستو کریمی؛ زهرا اسماعیلی	<p>بررسی تعلیم و تربیت در آثار عزیزالدین نسفی (۱۳۹۷) کلیدواژه‌ها: ادبیات تعلیمی، تعلیم علم، روش تعلیم نسفی، عزیزالدین نسفی.</p>
<p>– رساله «در بیان سلوک» یکی از رسایل بیست‌و‌دو گانه کتاب الانسان‌الکامل عزیز نسفی است.</p>	۱۴ – ۱۳	<p>ارتباط یافت</p>

<p>نسفی در این رساله «گفتمان خطایی- تعلیمی» را در پیش گرفته‌است. «مخاطب» او چنان که از گستره و منش سخن برمی‌آید، «درویش مبتدی» است و تأکید بر مفاهیم ایدئولوژیکی، برجسته‌ترین ساز و کار بیانی نسفی است. روش‌های تأکیدی، نفی و استثنا، تقدیم ادات نفی، کاربرد کلمات تأکیدی در ساختار جملات منفی، نوع چینی ساختار نحوی، قرار دادن افعال امر و نفی (اغلب از مصدرهای دانستن و فهمیدن) در آغاز جمله و استفاده بسیار از این مصدرها، بهره‌گیری از تمثیل و تشبیهات ساده و ملموس با زبان و بیانی عامیانه و نیز به طور ویژه «انواع تکرار» از ابزارهای بیانی نسفی برای القای اندیشه خود به مخاطب با بیان مؤکد است. «گستره سخن» در فصل‌های مختلف این رساله، آموزش مباحث اصل در حوزه «سیر و سلوک» است. مشارکین مرکزی گفتمان، «رونده/ سالک» و «پیر/ هادی» اند که به ترتیب در محوریت فرآیندهای ذهنی و مادی قرار دارند.</p>		<p>موقعیتی و لایه‌های معنایی زبان در رساله «در بیان سلوک» کتاب الانسان الکامل؛ یا تکیه بر رویکرد نقش‌گرایی هلیدی (۱۳۹۷)</p> <p>کلیدواژه‌ها: دستور نقش‌گرای، مایکل هلیدی، یافت موقعیتی، لایه‌های معنایی زبان، سلوک، انسان الکامل.</p>
<p>- عناصر و اصطلاحات عرفان ابن‌عربی در آثار نسفی: ۱) اصطلاحات «وحدت وجود»: احدیت و واحدیت، اسم و مسمأ، وحدت و کثرت، ظاهر و باطن، مقید و مطلق، ذات و وجه، تجدد امثال؛ ۲) اصطلاحات «حضرات خمس»: حضرت ملک یا حس، حضرت خیال یا مثال، حضرت الاهیه یا عقول یا ارواح، حضرت غیب‌مطلق یا ذات، حضرت جامع یا انسان کامل؛ ۳) اصطلاحات «فیض اقدس و مقدس»: ۴) اصطلاحات «اعیان ثابته»: ۵) اصطلاحات «جبر و اختیار»: ۶) اصطلاحات «حقیقت محمدیه». ۷) اصطلاحات «انسان کامل».</p> <p>- نمادهای عرفانی مرتبط با «وحدت وجود»: آینه و عکس، نور و سایه، مشکات، آب، ساغر و می، دانه و درخت، نقطه و دایره، بیابان و سراب، حروف کتاب و مداد.</p> <p>- نمادهای عرفانی مرتبط با «انسان کامل»: جام‌جم، معجون اکبر، اکسیر اعظم، جام جهان‌نما، آینه دو گیتی، مصر جامع، بلد اعظم، اکسیر اعظم و ...</p>	<p>جهادی چندی</p>	<p>۲۸</p> <p>اصطلاحات و نمادهای کلیدی مکتب ابن‌عربی در آثار منشور عزیزالدین نسفی (۱۳۹۸)</p> <p>کلیدواژه‌ها: نسفی، مکتب عرفانی ابن‌عربی، وحدت وجود، انسان کامل، نماد.</p>
<p>- نسفی با به کارگیری مفهوم عینی درخت در حوزه تفکرات عرفانی خود، درک مفاهیم انتزاعی چون: «عقل اول، بلوغ، کمال، انسان کامل، حریت و ...» را برای مریدان خود و طالبان علم ساده‌تر کرده‌است. پاره‌ای از تناظرها که در کتاب «نسان کامل» در قالب «استعاره درخت» برای بیان مفهیم عرفانی استفاده شده‌اند، عبارتند از: «قلمرو مبدأ، قلمرو مقصد»، «درخت همراه با میوه، شاخه و ... / آفرینش و هستی»، «میوه/ انسان»، «تخم/ عقل اول»، «نسبت هر مرتبه‌ای از درخت با تخم درخت/ نسبت هر فرد از موجودات با خدا»، «مراتب درخت/ مراتب انسان».</p>	<p>فاطمه سلطان؛ طاهره میرزاهادی</p>	<p>۲۹</p> <p>بررسی استعاره مفهومی «جهان هستی، است» در متون عرفانی (۱۳۹۸)</p> <p>کلیدواژه‌ها: متون عرفانی، استعاره مفهومی، جهان هستی، درخت.</p>
<p>- نگاه چیره در بخش «وحدت وجود» کتاب «کشف‌الحقایق»، نگاه افلاطونی است، حتی ردپای تمثیلات افلاطونی را می‌توان در این کتاب باز جست. از میان عرفای اسلامی، «ابن‌عربی» و «ابن‌سبعین» تأثیر فراوانی بر نگرش عزیزالدین نسفی در باب موضوعات عرفانی داشته‌اند؛ به ویژه کتاب «بدالعارف» ابن‌سبعین را نام برد.</p>	<p>زین‌تاج واری؛ محمد یوسف زیدی؛ فاطمه معزی</p>	<p>۵۰</p> <p>ریشه‌شناختی «وحدت وجود» در «کشف‌الحقایق» نسفی (۱۳۹۸)</p> <p>کلیدواژه‌ها: نسفی، کشف‌الحقایق، وحدت وجود، ابن‌عربی، ابن‌سبعین.</p>
<p>- «علوم معانی» و «بلاغت» در شکل‌دهی «زبان عرفانی» بسیار مؤثر بوده‌است؛ به گونه‌ای که عُرفا توانسته‌اند با استفاده از این قواعد و اصول، تجارب و تعالیم عرفانی بیان‌ناپذیر خود را به مخاطبان انتقال دهند.</p> <p>- کتاب «الانسان الکامل»، همانند دیگر آثار نسفی، متأثر از مشرب و مشی عرفانی اوست و در عین تعلیمی بودن، تجربیات عارفانه او را نیز بیان می‌کند. نسفی به خوبی می‌داند که «تأثیر گفتار»، بسی بیشتر از «توشنار» است؛ زیرا «گفتار»، نتیجه «ارتباط مستقیم میان گوینده و شنونده» است؛ از این‌رو، از «کلام خطایی» بهره می‌گیرد تا ارتباط صمیمی و پویا با مخاطب ایجاد کند و او را راضی و خشنود نگه دارد به نحوی که مخاطب، هم مفاهیم تعلیمی عرفانی را بفهمد و هم حضوری فعال و دائم در متن احساس کند.</p>	<p>قدرت‌الله کمالی؛ الهام رضوانی مقدم</p>	<p>۵۱</p> <p>بررسی نثر عرفانی خطایی در کتاب «الانسان الکامل» عزیزالدین نسفی (۱۳۹۹)</p> <p>کلیدواژه‌ها: عزیزالدین نسفی، کتاب الانسان الکامل، بلاغت، نثر عرفانی خطایی، جملات استثنایی.</p>

جدول ۸- بررسی کلیدواژه «عزیزالدین نسفی» در بخش «مقالات علمی» در پایگاه‌های علمی ایران (نگارندگان).

بررسی موضوعی مقالات علمی به منظور فهم چگونگی گونه‌شناسی آثار نگارش شده درباره نسفی، نشان می‌دهد که دسته اول، به طور مستقیم در مطالعه‌شان به شخصیت عرفانی عزیز نسفی پرداختند؛ دسته دوم، به تحلیل آثار و یا به تحلیل موضوعات مطرح شده از سوی ایشان پرداختند. دسته سوم، از آثار و مطالب مطرح شده از سوی ایشان، در مطالعه خود به صورت مستقیم یا غیرمستقیم استفاده کردند و دسته چهارم، فقط نام ایشان را در کنار دیگر عارفان مسلمان، در آثار خود، بیان کرده‌اند.

۳-۲- مقالات همایش‌ها

در این بخش از پایگاه سیویلیکا، پایگاه مرجع و نمایه‌کننده همایش‌های برگزار شده در ایران، بهره گرفته شد که ۴ مقاله مطابق جدول شماره ۹، بر اساس کلیدواژه «عزیزالدین نسفی» یافت شد که تمامی همایش‌های برگزار شده، زیرمجموعه حوزه زبان و ادبیات فارسی است.

نام مقاله (تاریخ آن)	نویسنده		موارد مطرح شده
	نام همایش	نام همایش	
۱	سبک‌شناسی نثر کتاب الانسان الکامل عزیزالدین نسفی (۱۳۹۴)	محمد رضایی؛ حسن رحماندوست	در این پژوهش به بررسی سبک نثر کتاب الانسان الکامل عزیزالدین نسفی پرداخته شده‌است و مختصات و ویژگی‌های سبکی این کتاب از دو منظر زمانی و ادبی بررسی و تحلیل شده‌است. عزیزالدین نسفی از عرفا و نویسندگان نامی زبان و ادب فارسی است که در قرن هفتم هجری می‌زیسته‌است. وی احتمالاً در حدود ۵۹۶هـ.ق در سنف خوارزم دیده به جهان گشود و بنا بر قرائن تا پیش از سال ۷۰۰ق در ابرکوه فارس دیده از جهان فروخته‌است. از ایام جوانی وی اطلاع چندانی در دست نیست و فقط همین مقدار را می‌دانیم که بخشی از جوانی خود را مشغول تحصیل طب بوده و قسمت عظیمی از زندگی وی با دربه‌دری همراه بوده است. عزیز آثار و تألیفات فراوانی را به یادگار گذاشته‌است که مهمترین آنها، کتاب الانسان الکامل است. از آنجا که پژوهش مستقلی در رابطه با سبک این کتاب انجام نشده است، هدف غایی این جستار این است تا خصوصیات نثر کتاب مذکور را بررسی نماید و از این منظر سبک شخصی مؤلف اثر را نیز مطرح کند. نثر این کتاب بسیار ساده و سلیس و روان بوده‌است و هدف مؤلف، فقط ارسال معنی است. نثر این کتاب در قیاس با آثار هم‌عصر نسفی و چه بسا با آثار دیگر او دارای ویژگی‌های خاصی است که لازم است تا آن را از نگاه سبک‌شناسی به مهمترین مختصات زمانی و ادبی این اثر با رویکردی ساختارگرا پرداخته شده‌است.
		همایش بین‌المللی جستارهای ادبی، زبان و ارتباطات فرهنگی	
۲	تفکر عرفانی عزیزالدین نسفی (۱۳۹۴)	محمد رضایی؛ حسن رحماندوست	در پژوهش حاضر اندیشه و مسلک عرفانی عزیز نسفی بررسی شده و مهمترین شاخصه‌های عرفانی وی مطرح گشته است. عزیز نسفی از عرفای نامدار قرن هفتم هجری است که احتمالاً به سال ۵۹۶هـ.ق در شهر سنف دیده به جهان گشوده و تا پیش از سال ۷۰۰ق در ابرکوه دیده از جهان فروخته‌است. زندگی وی عموماً با دربدری همراه بوده و اطلاعات زیادی از آن در دست نیست. چپستی عناصر اصلی و سازنده عرفان عزیز نسفی، و اینکه اندیشه‌ها و تفکرات وی از کجا مایه گرفته، پرسش اصلی این پژوهش بوده‌است. لذا در این پژوهش در ضمن پرداختن به مباحث مهم عرفان قرن هفتم که همواره نقل مجالس صوفیه بوده، آراء و عقاید نسفی و اندیشه‌های وی در رابطه با مسائل مهم صوفیه طرح و تحلیل شده‌است. همچنین در نگاه دیگر، نگارندگان این جستار نشان داده‌اند که نسفی در برخی مواضع، وارد مافکر قوما و اساتید خود بوده و در برخی مواضع مبدع و مبتکر بوده‌است. وی از پیشگامان تصوف علمی است و در مشرب وی، هم نشانه‌های تفکر کبرویه و هم نشانه‌های اندیشه این‌عربی دیده می‌شود. در این جستار هدف بر این است که «شاخصه‌های عرفان نسفی» را برشمریم و آراء او را در رابطه با مسائلی که محل نزاع عرفا بوده است، بررسی و شرح نماییم.
		همایش بین‌المللی جستارهای ادبی، زبان و ارتباطات فرهنگی	
۳	نقد و تحلیل اندیشه‌های اخلاقی و تربیتی عزیزالدین نسفی و مقایسه آن با آراء سعدی (۱۳۹۵)	طاهره حقیقت؛ سعید حاتمی	عزیزالدین نسفی که به یک واسطه (سعدالدین حمویه) شاگرد نجم‌الدین کبری است، از عارفان و نویسندگان مشهور قرن هفتم هجری است. آثار نسفی به دلیل جامعیت گستردگی و تنوع طرح موضوعات فلسفی، کلامی، عرفانی، اخلاقی و تربیتی از اهمیت زیادی برخوردارند. در این میان تألیف و آراء اخلاقی و تربیتی عزیزالدین نسفی که به صورت توصیه‌هایی پراکنده، در خلال آثارش خطاب به سالکان و مریدانش ایراد

<p>شده‌است؛ از جنبه‌های انسانی و اجتماعی اهمیت بسیار دارد. نویسنده این مقاله کوشیده‌است ضمن بررسی و تحلیل این اندیشه‌ها و تعالیم، در مواردی که بین توصیه‌های نسفی با نظرات نویسنده، شاعر و مصلح بزرگ اجتماعی معاصرش، سعدی، مشابهت وجود داشته است برای تأیید و تأکید آراء نسفی از آنها بهره گیرد، پرداختن به این موضوع از طرفی به دلیل جایگاه رفیع سعدی در ادبیات تعلیمی و منشا گرفتن آراء و اندیشه‌های هر دو نویسنده از تصوف و عرفان اسلامی از طرف دیگر قابل توجه است.</p>	<p>کنگره بین‌المللی زبان و ادبیات</p>	<p>کلیدواژه‌ها: عزیزالدین نسفی، سعدی، تحلیل و مقایسه، تعالیم اخلاقی و تربیتی.</p>
<p>عزیزالدین نسفی نویسنده سده هفتم هجری در حوزه عرفان اسلامی است که در آثار خود به تشریح اصول و مبانی تصوف پرداخته‌است. تشکیل گروه‌های مختلف و متنوع تصوف و رشد و گسترش این حوزه در بافت موقعیتی تولید این متن و گرایش بیش از پیش مردم به آن، موجب شد که نویسندگان عارفی همچون نسفی ضرورت تبیین دقیق مباحث و اصول تصوف و در پی آن تدوین این مطالب را احساس کنند. این هدف و ضرورت تلازم گفته با کارکردهای اجتماعی و معنایی آن، به کارگیری ساز و کار بیانی خاصی را ایجاب می‌کند که سادگی بیان و شرکتاب، تأکید بر تدوین مطالب در جهت پاسخ به فراگیرندگان، مخاطب قرار دادن فراگیرندگان تعلیم در آغاز مطالب، تفصیل و تکرار در شرح مطالب، سیر تکاملی مطالب و دنبال کردن ایدئولوژی و هدف مشخص، تأکید بر تصحیح اندیشه‌های نادرست، استفاده از ساختار استدلال و تشبیه در تشریح و تبیین مطالب و کاربرد شیوه‌های متنوعی از ساختارهای بیانی تأکید از جمله این موارد است. از سوی دیگر در این اثر سالک به عنوان یکی از مشارکان مرکزی گفتن سلوک، چهره مقتدری ندارد و تنها صدایی که در گفتن متن شنیده می‌شود، صدای مولف است که در جایگاه هدایت‌گر و تعلیم دهنده، مشارکی فعال است و مدام مخاطب منفعل متن را با افعال امر و نهی مورد خطاب قرار می‌دهد. بافت این متن، بافتی گوینده‌محور است که با کاربرد سازو کارهای بیانی که ذکر شد؛ گفتن تعلیمی را به عنوان بارزترین و مسلط‌ترین گفتن متن بنا می‌نهد.</p>	<p>ندا امین</p> <p>نخستین همایش ملی تحقیقات ادبی با رویکرد مطالعات تطبیقی</p>	<p>ساختار گفتن مسلط در کتاب انسان کامل عزیزالدین نسفی (۱۳۹۷)</p> <p>۴</p> <p>کلیدواژه‌ها: انسان کامل، گفتن تعلیمی، عزیزالدین نسفی، بافت موقعیت.</p>

جدول ۹- بررسی کلیدواژه «عزیزالدین نسفی» در بخش «مقالات کنفرانسی» در پایگاه

سیویلیکا (www.civilica.com)

در این مطالعه، مجموع ۵۱ مقاله علمی (پژوهشی و ترویجی) و ۴ مقاله کنفرانسی، در حوزه عزیزالدین نسفی و آثار ایشان، معرفی و بیان شده‌است. بررسی موضوعی مقالات برای فهم چگونگی آثار نگارش شده درباره نسفی، سبب شد که آنها را در ۸ موضوع، شامل «انسان کامل»، «وجود(ماهیت وجود، وحدت وجود، ...»، «تأثیر قرآن و حدیث بر دیدگاه عزیزالدین نسفی»، «مقایسه دیدگاه عزیزالدین نسفی و اندیشمندان دیگر»، «معرفی و نقد آثار عزیزالدین نسفی»، «عزیزالدین نسفی و عرفان»، «عزیزالدین نسفی و سیاست»، «نقد نثر عزیزالدین نسفی بر پایه ساختار و سبک ادبی» تقسیم‌بندی نماییم.

تعداد	موضوع
۸	انسان کامل
۳	وجود(ماهیت وجود، وحدت وجود، ...)
۱	تأثیر قرآن و حدیث بر دیدگاه عزیزالدین نسفی
۹	مقایسه دیدگاه عزیزالدین نسفی و اندیشمندان دیگر
۱۳	معرفی و نقد آثار عزیزالدین نسفی
۱۳	عزیزالدین نسفی و عرفان
۳	عزیزالدین نسفی و سیاست
۵	نقد نثر عزیزالدین نسفی بر پایه ساختار و سبک ادبی

جدول ۱۰- نسفی‌پژوهی در حوزه مقاله‌ها(علمی- کنفرانسی) بر اساس موضوع

تحلیل و بررسی موضوعی مقالات در حوزه نسفی‌پژوهی نشان می‌دهد که بیشترین تعداد مقالات به موضوعات «معرفی و نقد آثار عزیزالدین نسفی» (که مواردی مانند معاد، توحید، حرکت جوهری، هستی و مراتب آن و ... در این حوزه بررسی شده‌اند) و «عزیزالدین نسفی و عرفان» (که به دیدگاه‌های عرفانی نسفی و رابطه او با تصوف) است. در تحلیل مطالعات صورت گرفته، جای تحقیق درباره دو موضوع «زندگی‌نامه عزیزالدین نسفی» و «معرفی و نقد آثار نوشته شده درباره عزیزالدین نسفی» خالی است و نیاز به پژوهش در این حوزه احساس می‌شود.

۴- بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش از مجموع ۱۲۴ اثر تحقیقی درباره عزیزالدین نسفی، ۲۵ اثر به آثار خطی منتسب، ۲۷ اثر به کتاب‌ها (آثار متفکرین حوزه نسفی‌پژوهی)، ۵۵ اثر به مقالات (علمی و کنفرانسی) و ۱۷ اثر به پایان‌نامه‌ها تعلق دارد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که سیر تحول نسفی‌پژوهی در ایران از نظر زمانی، سیر صعودی دارد؛ به ویژه، دوره اوج نسفی‌پژوهی، دهه ۹۰ است. از نظر موضوعی نیز، نسفی‌پژوهان در دهه ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۰ بیشتر به تصحیح و بازنویسی آثار عزیزالدین نسفی توسط عرفان‌پژوهان غربی نظیر ماریژان موله، فریتیس مایر، لوید ریجون و لندلت اختصاص دارد و با ترجمه این آثار توسط مترجمان داخلی نظیر سیدضیاءالدین دهشیری، مجدالدین کیوانی، محمدرضا جوزی، محمدعلی اخوان و ...؛ عرفان‌پژوهان ایرانی با اندیشه‌پرداز قرن هفتم آشنا شدند و از این تاریخ به بعد، راه قلم مصححان و محققان داخلی، برای پردازش اندیشه‌های ایشان گشوده شد. دهه ۷۰، شروع نگارش پایان‌نامه‌های دانشگاهی در این حوزه است و با نگارش اولین رساله دکتری در قالب تصحیح کتاب بیان‌التنزیل توسط میرباقری‌فرد در دانشگاه تهران آغاز شد. در سال‌های بعد ایشان به عنوان یکی از محققین برجسته در حوزه نسفی‌پژوهی (چه در مقام محقق و چه در مقام استاد راهنما)، مقالات بسیاری را نگارش نمودند. اما از اواخر دهه ۸۰ و دهه ۹۰، پژوهش‌ها به سوی مقایسه دیدگاه‌های عزیزالدین نسفی با سایر اندیشمندان و متفکران در حوزه‌ها و رشته‌های مختلف پیش رفت. آسیب‌شناسی در زمینه پایان‌نامه‌ها و مقالات حوزه «نسفی‌پژوهی» نشان می‌دهد که دلیل فقدان اطلاعات پژوهشی جامع به منظور غنی‌سازی مطالعات در این حوزه، شاهد تکرار تحقیقات پیشین هستیم.

از بین آثار نسفی، رساله *انسان کامل* یا مجموعه *رسائل نسفی* پر استنادترین اثر او در بین محققان این عرصه محسوب می‌شود؛ به گونه‌ای که در بخش رساله‌ها ۱۱ اثر به صورت مستقیم، کندوکاو روی این اثر را ملاک کارشان قرار داده‌اند. همچنین در بخش مقالات علمی ۲۰ اثر به صورت مستقیم به این کتاب استناد کرده‌اند و آن را مبنای کار پژوهشی‌شان قرار داده‌اند و تعداد قابل توجهی از آثار دیگر نیز، به صورت غیرمستقیم از این منبع استفاده نموده‌اند. این موضوع نشان‌دهنده تمرکز محققان در این منبع مطالعاتی است، لذا برای تحقیقات آینده، باید تمرکز و پژوهش‌ها در دیگر آثار این عارف قرن هفتم مورد توجه قرار گیرد. نگارندگان امیدوارند تا این پژوهش نظام‌مند کیفی توانسته باشد ارتباطها، تناقض‌ها،

خالها و ناسازگاری‌های پژوهش‌های پیشین را مشخص نماید و به محققان آینده، به منظور جلوگیری از کار بر روی موضوعات تکراری کمک نماید.

روزگاری شد که حرف کوشه‌گیری می‌زنم یارب، این گفتار را توفیق این کردار دوه خرقه تجرید و نعلین توئل حاضر است داده‌سالان کارم، قوتی در کار دوه

(عزیزالدین نسفی، مقدمه کتاب مقصد الاقصی)

منابع

- آریا، غلامعلی و مرجان بوتراپی (۱۳۸۷). «عزیزالدین نسفی و ولایت عرفانی»، فصلنامه علمی نامه الهیات، سال ۱، شماره ۲، صص ۹۹-۱۱۵.
- آل‌یاسین، محمدباقر (۱۳۸۸). «عقل و جایگاه آن در عرفان و زندگی انسان (قسمت دوم): از دیدگاه عزیزالدین نسفی»، نشریه آفتاب اسرار، شماره ۹، صص ۳-۱۰.
- ابراهیمی‌دینانی، آرزو (۱۳۹۲). «کمال در مشرب عرفانی عزیزالدین نسفی»، فصلنامه علمی کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی، سال ۱۴، شماره ۲۷، صص ۱۰۳-۱۴۶.
- ابراهیمی‌دینانی، غلامحسین (۱۳۹۹). عرفان شرقی: شرح رساله «مقصد الاقصی» عزیزالدین نسفی استاد غلامحسین ابراهیمی‌دینانی، ترجمه: امیر اسماعیلی، تهران: نور سخن.
- احمدوند، ولی‌محمد (۱۳۹۰). «عرفان و قدرت سیاسی»، فصلنامه علمی قیسات، سال ۱۶، شماره ۱، صص ۲۰۵-۲۲۲.
- اسپرهم، داود و افسون امینی (۱۳۹۶). منازل السائرین الی‌الله، تهران: نشر آرایان.
- اسدی‌گرمارودی، محمد و بابک عزیززی (۱۳۹۰). «تبیین مراتب انسان کامل در اندیشه عرفانی عزیزالدین نسفی»، دوفصلنامه پژوهش‌نامه عرفان، سال ۲، شماره ۴، صص ۱-۱۴.
- افراسیاب‌پور، علی‌اکبر (۱۳۹۲). «مهدویت از دیدگاه عزیزالدین نسفی»، فصلنامه علمی عرفان اسلامی، سال ۹، شماره ۳۶، صص ۷۹-۹۲.
- اکبری، منوچهر و مریم علی‌نژاد (۱۳۹۶). «جلوه‌های تصویری اندیشه‌های عرفانی عزیزالدین نسفی در رساله «انسان کامل»، فصلنامه علمی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، سال ۱۰، شماره ۱ (۳۵ پیاپی)، صص ۱۶۹-۱۸۴.
- امین، ندا (۱۳۹۷). «ساختار گفتمان مسلط در کتاب الانسان الکامل عزیزالدین نسفی»، نخستین همایش ملی تحقیقات ادبی با رویکرد مطالعات تطبیقی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، <https://civilica.com/doc/902210>.
- ایرانی، اکبر؛ اسفندیار، محمودرضا و علیرضا مختارپور (۱۳۸۱). انسان کامل (تلخیص و بازنویسی کتاب انسان کامل اثر عزیزالدین نسفی)، تهران: اهل قلم.

- ایزدی یزدان‌آبادی، احمد (۱۳۸۵). «بررسی تطبیقی آراء حکما و اندیشمندان ایرانی - اسلامی درباره انسان کامل»، فصلنامه خردنامه صدرا، شماره ۴۵، صص ۴۱ - ۶۰.
- باغ‌دسراف، مریم (۱۳۷۸). فرهنگ تعبیّرات و اصطلاحات عرفانی انسان‌الکامل عزیزالدین نسفی، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: دکتر علی‌اصغر حلبی، استاد مشاور: دکتر برومند، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- باقری، معصومه و عبدالله نصرتی (۱۳۹۵). «بررسی ویژگی‌های سبکی (زبانی) کتاب کشف‌الحقایق»، فصلنامه مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه، سال ۲، شماره ۳/۱، صص ۱ - ۱۳.
- بدیعی، محمد (۱۳۸۷). «مفسران و شارحان مکتب عرفانی ابن‌عربی»، فصلنامه علمی معرفت، سال ۱۷، شماره ۱۲۸، صص ۸۱ - ۹۸.
- تجلیل، جلیل و یاسر هوشیار (۱۳۹۴). «بررسی تطبیقی سیمای انسان کامل در خطبه متقین نهج‌البلاغه و آثار عزیزالدین نسفی»، فصلنامه علمی پژوهش‌های نهج‌البلاغه، شماره ۴۶، صص ۱۹ - ۳۰.
- جوینی، عزیزاله (۱۳۶۲). تفسیر نسفی، قم: بنیاد قرآن.
- حاجی سید آقایی، اکرم‌السادات (۱۳۸۱). شرح لغات و اصطلاحات عرفانی کتاب انسان‌الکامل، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: دکتر محمد غلام‌رضایی، استاد مشاور: دکتر بهمن سیدنظری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی.
- حاجی سید آقایی، اکرم‌السادات (۱۳۹۹). شرح لغات و اصطلاحات عرفانی کتاب انسان‌الکامل، تهران: انتشارات مدید.
- حسین‌پور، اکبر (۱۳۸۶). سیر تکاملی انسان کامل در آثار حلاج، بایزید، عزیزالدین نسفی، ابن‌عربی، عبدالکریم گیلانی، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: دکتر علی‌اصغر حلبی، استاد مشاور: دکتر مهرداد فاطمه برومند، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- حسین‌پور، اکبر (۱۳۹۱). در جستجوی انسان کامل (در آثار ابن‌عربی، نسفی، گیلانی)، تهران: نشر انتخاب.
- حقی، علی و سیده‌سمیه حسینی (۱۳۹۶). «مقام خلافت از دید ملاصدرا و عزیزالدین نسفی»، فصلنامه علمی قیاسات، سال ۲۲، شماره ۸۶، صص ۱۲۹ - ۱۴۸.
- حقیقت، طاهره و سعید حاتمی (۱۳۹۵). «نقد و تحلیل اندیشه‌های اخلاقی و تربیتی عزیزالدین نسفی و مقایسه آن با آراء سعدی»، کنگره بین‌المللی زبان و ادبیات، دانشگاه تربیت حیدریه، مشهد، <https://civilica.com/doc/581979>.
- حمزبیا، عظیم و طناز رشیدی‌نسب (۱۳۹۷). «بررسی حقیقت وجود و مواجهه با آن در آثار عزیز نسفی (با تأکید بر آرای رودلف اتو)»، فصلنامه علمی اندیشه دینی، سال ۱۸، شماره ۲ (پیاپی ۶۷)، صص ۵۳ - ۷۰.
- حیدری، مهدی (۱۳۹۷). «نقطه و دایره در ادبیات عرفانی فارسی مطابق با مکتب ابن‌عربی»، دوفصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۰، شماره ۱۸، صص ۱۶۳ - ۱۸۲.
- حیدری، مهدی (۱۳۹۸). «اصطلاحات و نمادهای کلیدی مکتب ابن‌عربی در آثار مثنوی عزیزالدین نسفی»، نشریه علمی پژوهشی ادب فارسی، سال ۲۲، شماره ۴۵، صص ۶۷ - ۸۹.

- خرم‌شاهی، قوام‌الدین (۱۳۸۰). «اهل وحدت»، نشریه دروازه بهشت، شماره ۲، صص ۴۰-۴۹.
- خسروانی شریعتی، سیدمحمد (۱۳۸۰). «لیل‌القدر، عید فرشتگان»، نشریه گلستان قرآن، شماره ۹۱، صص ۱۸-۲۱.
- خیاطیان، قدرت... و الهام رضوانی‌مقدم (۱۳۹۹). «بررسی نثر عرفانی خطابی در کتاب «الانسان الکامل» عزیزالدین نسفی»، مجله علمی مطالعات زبانی و بلاغی، سال ۱۱، شماره ۲۱، صص ۷۹-۱۰۰.
- دالوند، علیرضا (۱۳۹۳). بررسی و تبیین روش‌های بلاغی در نثر خطابی کتاب انسان کامل عزیزالدین نسفی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر محمدرضا حسینی‌جلیلیان، استاد مشاور: دکتر محسن حسینی‌مؤخر، گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان.
- دینانی، غلامحسین (۱۳۷۱). «انسان کامل»، مجله تحقیقات اسلامی، سال ۷، شماره ۲، صص ۷-۲۰.
- ربانی، حامد (۱۳۵۲). مقصد اقصی در گنجینه عرفان، تهران: نشر گنجینه تاریخ.
- رضایی، محمد و حسن رحماندوست (۱۳۹۴). «سبک‌شناسی نثر کتاب الانسان الکامل عزیزالدین نسفی»، همایش بین‌المللی جستارهای ادبی، زبان و ارتباطات فرهنگی، موسسه سفیران فرهنگی مبین، تهران، <https://civilica.com/doc/533333>.
- رضایی، محمد و حسن رحماندوست (۱۳۹۴). «تفکر عرفانی عزیزالدین نسفی»، همایش بین‌المللی جستارهای ادبی، زبان و ارتباطات فرهنگی، موسسه سفیران فرهنگی مبین، تهران، <https://civilica.com/doc/533317>.
- رضوی، مهدی (۱۳۹۸). آنکس که منم گوی که کیست؟ رساله در بیان شناخت و معرفت انسان برگرفته از کتاب الانسان الکامل عزیزالدین نسفی، تهران: انتشارات خجستگان.
- رضوی، مهدی (۱۳۹۸). بیا تا گام برداریم: مقدمه کتاب انسان کامل نوشته عزیزالدین نسفی در قرن هفتم هجری قمری، تهران: انتشارات خجستگان.
- رئسی، احسان (۱۳۹۴). «دیدگاه نسفی درباره سلوک عرفانی»، دوفصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۷، شماره ۱۳، صص ۶۵-۸۴.
- رئسی، احسان؛ میرباقری فرد، سیدعلی اصغر؛ محمدی فشارکی، محسن و حسین آقاحسینی (۱۳۹۲). «هستی و مراتب آن از دیدگاه عزیز نسفی»، دوفصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۵، شماره ۸، صص ۹۳-۱۲۱.
- رمضانی، مرضیه (۱۳۸۵). «کرامت انسان و انسان کامل در عرفان»، نشریه آینه پژوهش، شماره ۱۰۲، صص ۵۵-۶۷.
- ریجون، لوید (۱۳۷۸). عزیز نسفی، ترجمه: دکتر مجدالدین کیوانی، تهران: نشر مرکز.
- زارع‌بازقلعه، صونیا و صغری زارع (۱۳۹۵). «ذکر عرفانی در گذر زمان»، فصلنامه علمی عرفانیات در ادب فارسی، شماره ۲۸، صص ۴۴-۶۴.
- زرگران، ایمان و غلامحسین غلامحسین‌زاده (۱۳۹۵). «کثرت‌گرایی دینی در کتاب الانسان الکامل عزیزالدین نسفی»، فصلنامه علمی مطالعات عرفانی، شماره ۲۴، صص ۱۰۵-۱۳۰.
- ساعدی، سیدمحمد (۱۳۹۵). آداب صوفیانه: تحلیل و تطبیق در مصباح‌الهدایه عزالدین کاشانی و انسان کامل عزیزالدین نسفی، تهران: نشر سخنوران.

سالار، طاهره (۱۳۸۶). *مقایسه انسان کامل در عرفان و اومانیسیم*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: دکتر عبدالرضا مظاهری، استاد مشاور: پرویز عباسی داکانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

سعیدی، حسن و صفرعلی قدیری (۱۳۹۶). «مقایسه انسان‌شناسی در اندیشه عزیزالدین‌نسفی با حکمت ایران باستان»، *فصلنامه علمی عرفان اسلامی*، سال ۱۴، شماره ۵۴، صص ۱۳-۲۸.

سلطانی، فاطمه و طاهره میرهاشمی (۱۳۹۸). «بررسی استعاره مفهومی «جهان هستی، درخت است» در متون عرفانی»، *دوفصلنامه علمی ادبیات عرفانی*، سال ۱۱، شماره ۲۰، صص ۷-۳۱.

سلطانی کوهبانی، حسن و سارا لطیفیان (۱۳۹۵). «عالم‌الست در متون منثور عرفانی تا قرن هفتم»، *فصلنامه علمی عرفانیات در ادب فارسی*، شماره ۲۲، صص ۶۳-۸۱.

شاکر، محمدکاظم و فاطمه‌سادات موسوی (۱۳۸۹). «قرآنتی بین ادیانی از انسان کامل با رویکرد عرفانی»، *مجله علمی الهیات تطبیقی*، سال ۱، شماره ۴، صص ۱۹-۳۸.

شفیق‌اسکی، حسین (۱۳۹۱). *جنبه‌های عرفانی عالم کبیر و عالم صغیر از دیدگاه عزیزالدین نسفی*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: دکتر عبدالرضا مظاهری، استاد مشاور: دکتر پرویز عباسی داکانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

شمشیری، بابک و زهرا فریدونی (۱۳۹۳). «مفهوم خود از دیدگاه روان‌شناسی انسان‌گرا و عرفان اسلامی با تأکید بر روش تطبیقی»، *مجله علمی روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی*، سال ۴، شماره ۱۶، صص ۶۵-۸۴.

شیخ‌حسینی، فهیمه (۱۳۸۱). *انسان کامل از دیدگاه امام‌خمینی و عزیزالدین نسفی*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: دکتر علی شیخ‌الاسلامی، استاد مشاور: دکتر صمد موحد، دانشکده الهیات، فلسفه و معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

شیری، قهرمان (۱۳۹۰). «کرامت‌های تخیلی در تصوف»، *فصلنامه علمی زبان و ادبیات فارسی*، سال ۱۹، شماره ۷۰، صص ۶۳-۱۰۶.

شهبخش، آمنه (۱۳۸۸). «شناخت و تبیین انسان کامل در حوزه عرفان عملی (بر اساس آرای عزیزالدین نسفی، سنایی و عطار)»، *نشریه ادبیات فارسی*، شماره ۲۴، صص ۱۲۷-۱۷۵.

شهسواری، امیراعلم و جمیله علم‌الهدی (۱۳۹۸). «روش‌شناسی پژوهش مروری و نقش آن در تولید دانش: توسعه یک گونه‌شناسی»، *فصلنامه علمی روش‌شناسی علوم انسانی*، سال ۲۵، شماره ۹۸، صص ۷۹-۱۰۵.

صاحبی، محمدجواد (۱۳۷۲). «نقش توحید در اصلاح اجتماعی»، *نشریه کیهان‌اندیشه*، شماره ۴۸، صص ۸۳-۹۶.

طالبی‌آهویی، فاطمه (۱۳۹۲). *بررسی و مقایسه عشق، شادی، عقل و شریعت‌گریزی در اشو و اکنکار و عزیزالدین نسفی*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: دکتر عبدالرضا مظاهری، استاد مشاور: دکتر بخشعلی قنبری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

طالبیان، یحیی و ندا امین (۱۳۹۷). «ارتباط بافت موقعیتی و لایه‌های معنایی زبان در رساله «در بیان سلوک» کتاب الانسان‌الکامل؛ با تکیه بر رویکرد نقش‌گرایی هلبیدی»، *نشریه علمی پژوهش‌های ادب عرفانی*، سال

از زبان نسفی؛ بازخوانی پژوهش‌های صورت گرفته درباره عزیزالدین نسفی/۱۰۱

عین‌علی‌لو، علی و سارا حاج‌آخوندی (۱۳۹۳). «بررسی مقایسه‌ای «ظهور ممکنات» بر اساس کتاب «انسان کامل» نسفی و «انسان کامل» گیلانی»، فصلنامه علمی بهارستان سخن (ادبیات فارسی)، سال ۱۱، شماره ۲۶، صص ۲۰۳-۲۲۰.

فرخ‌آشتیانی، بهاره (۱۳۹۷). فرهنگ موضوعی آثار چایی عزیزالدین نسفی، تهران: نشر گیوا.
فدائی‌مهربانی، مهدی (۱۳۸۶). «ای درویش ...! عزیزالدین نسفی و تأسیس اندیشه سیاسی بر مبنای اندیشه عرفانی»، نشریه خردنامه همشهری، شماره ۱۵، صص ۳۷-۳۸.

فدائی‌مهربانی، مهدی (۱۳۸۷). «درآمدی بر ارتباط نظام معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی عزیز نسفی»، فصلنامه علمی پژوهش‌های فلسفی کلامی، سال ۹، شماره ۳ (پیاپی ۳۵)، صص ۱۳۳-۱۶۰.

فدائی‌مهربانی، مهدی (۱۳۸۸). «ریشه‌یابی مفهوم حرکت جوهری در حکمت عزیزالدین نسفی»، فصلنامه علمی مطالعات اسلامی: فلسفه و کلام، سال ۴۱، شماره ۸۲، صص ۱۴۷-۱۷۶.

فدائی‌مهربانی، مهدی (۱۳۸۸). «پیدایی اندیشه سیاسی عرفانی در ایران از عزیز نسفی تا صدرالدین شیرازی، تهران: نشر نی.

فلامکی، محمدمنصور (۱۳۹۰). ریشه‌ها و گرایش‌های نظری معماری، چاپ چهارم، تهران: نشر فضا (مؤسسه علمی و فرهنگی فضا).

فلامکی، محمدمنصور (۱۳۹۱). شکل‌گیری معماری در تجارب ایران و غرب، چاپ سوم، تهران: نشر فضا (مؤسسه علمی و فرهنگی فضا).

فیرحی، داود و مهدی فدایی‌مهربانی (۱۳۸۹). «تأملی در اندیشه سیاسی عزیزالدین نسفی»، فصلنامه علمی سیاست، دوره ۴۰، شماره ۳، صص ۲۶۱-۲۷۸.

کاشفی‌مهر، علی‌اکبر (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی انسان کامل از دیدگاه کنفوسیوس و عزیزالدین نسفی، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: دکتر قربان علمی، دانشکده الهیات، دانشگاه تهران.

کشاورزی عیش‌آبادی، سعید (۱۳۸۰). جایگاه انسان از دیدگاه ژان پل سارتر و عزیزالدین نسفی، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: دکتر علی‌اصغر حلبی، استاد مشاور: دکتر صمد موحد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

کلانتر، نوش‌آفرین و طاهره صادقی‌تحصیلی (۱۳۹۵). «درخت در نمادپردازی‌های عارفانه و ریشه‌های اسطوره‌ای آن»، دوفصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۸، شماره ۱۵، صص ۶۷-۹۲.

کیوانی، مجدالدین (۱۳۷۸). «عزیز نسفی و آثار او»، نشریه کتاب ماه ادبیات و فلسفه، شماره ۲۸، صص ۳۴-۳۷.

لطیفی، رحیم (۱۳۸۵). «اثبات امامت و انسان کامل (۲)»، فصلنامه انتظار موعود، شماره ۱۸، صص ۴۱-۷۲.

لدولت، هرمان (۱۳۷۷). «عزیز نسفی و بحث ماهیت وجود»، ترجمه: حسن لاهوتی، نشریه دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد، شماره ۴۱ و ۴۲، صص ۴۰۷-۴۱۷.

لدولت، هرمان (۱۳۷۹). بیان‌التنزیل، ترجمه: محمدرضا جوزی، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

ماهیار، شکیبیا (۱۳۹۰). اشارات عزیزالدین نسفی، تهران: نشر الهام.

- محمدی آسیابادی، علی؛ امین، احمد؛ کریمی، پرستو و زهره اسماعیلی (۱۳۹۷). «بررسی تعلیم و تربیت در آثار عزیزالدین نسفی»، فصلنامه علمی ادیان و عرفان، سال ۵۱، شماره ۲، صص ۲۹۱-۳۰۸.
- مرادی، حسن (۱۳۸۹). انسان کامل در قرآن و بازتاب آن در «الانسان الکامل» عزیزالدین نسفی، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر ماندانا هاشمی، استاد مشاور: دکتر مریم امیر ارجمند، دانشکده ادبیات فارسی و زبان های خارجی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
- مرزانی، فریبا (۱۳۹۳). رساله قشریه و الانسان الکامل، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر سعید روزبهانی، دانشکده علوم انسانی اسرار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سبزوار.
- معلم، حسین (۱۳۷۸). راز ربانی (اسرارالوحي سبحانی) در شرح حدیث قدسیه معراجیه، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- موله، ماریژان (۱۳۹۴). دو سمت سکه‌ی ولایت، ترجمه: محمدعلی اخوان، مشهد: اخوان خراسانی.
- میرباقری فرد، سیدعلی اصغر (۱۳۷۸). تصحیح کتاب بیان التنزیل و تحلیل آثار عزیزالدین نسفی، رساله دکتری، استاد راهنما: دکتر مهدی محقق، استاد مشاور: دکتر مظاهر مصفا و دکتر تقی پورنامداریان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران.
- میرباقری فرد، سیدعلی اصغر (۱۳۷۹). «نسفی و وحدت وجود»، فصلنامه علمی زبان و ادبیات فارسی، شماره ۳۰-۳۱، صص ۱۲۵-۱۴۴.
- میرباقری فرد، سیدعلی اصغر (۱۳۹۱). بیان التنزیل، تهران: انتشارات سخن.
- میرباقری فرد، سیدعلی اصغر (۱۳۹۱). کشف الحقایق عزیز نسفی (قرن هفتم هجری)، تهران: انتشارات سخن.
- میرباقری فرد، سیدعلی اصغر (۱۳۹۵). مجموعه رسائل عزیزبن محمد نسفی مشهور به الانسان الکامل، تهران: انتشارات سخن.
- میرباقری فرد، سیدعلی اصغر و احسان رئیسی (۱۳۹۶). «شیوه تبیین سنت و مشرب عرفانی (نمونه مطالعاتی: عزیز نسفی)»، دوفصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۹، شماره ۱۶، صص ۱۷۱-۲۰۲.
- ناصری، حقوردی (۱۳۸۱). زبده الحقایق/تصحیح و تعلیق کتاب زبده الحقایق اثر عزیزالدین نسفی، تهران: نشر طهوری.
- ناظم زاده، مرضیه (۱۳۸۳). بررسی انسان کامل در آثار عزیزالدین نسفی و نگرشی به سیر تاریخی این اصطلاح تا زمان او، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر علی اصغر حلبی، استاد مشاور: دکتر مهردخت فاطمه برومند، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- نجفی کیا، فریبا (۱۳۹۰). توحید از دیدگاه عزیز نسفی، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر عزیزاله افشار کرمانی، استاد مشاور: دکتر پرویز عباسی داکانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- نسفی، عزیزالدین (۱۳۴۱). الانسان الکامل، تصحیح: ماریژان موله و هانری کربن، ترجمه: دکتر سیدضیاءالدین دهشیری، تهران: انجمن ایرانشناسی فرانسه در ایران و نشر طهوری.
- نسفی، شیخ عزیزالدین بن محمد (۱۳۴۴). کشف الحقایق، تعلیق: دکتر احمد مهدوی دامغانی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

از زبان نسفی؛ بازخوانی پژوهش‌های صورت گرفته درباره عزیزالدین نسفی/۱۰۳

نسفی، شیخ عزیزالدین (۱۳۶۵). *مقصد اقصی (از ره‌توشه دیار کمال، مجموعه‌ای برگزیده از رسالات عرفانی)*، قم: انتشارات نور فاطمه.

نسفی، عزیزبن محمد (۱۳۷۹). *بیان‌التنزیل: شرح احوال و تحلیل آثار، تصحیح و تعلیق: سیدعلی اصغر میرباقری فرد، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.*

نصرتی، عبد... و فرشاد عربی (۱۳۹۲). «تلقى عرفا و مشایخ صوفیه از «فقر» با تکیه بر «کشف‌المحجوب» علی هجویری و «انسان کامل» عزیزالدین نسفی»، *فصلنامه علمی عرفانیات در ادب فارسی*، شماره ۱۷، صص ۱۱۹-۱۴۱.

نصیری، محمد (۱۳۸۴). «انسان کامل در عرفان اسلامی»، *فصلنامه اندیشه نوین دینی*، سال ۱، شماره ۱، صص ۶۷-۹۲.

نیری، محمدیوسف و عباس مرادی (۱۳۹۱). «ولایت در نگاه راز شیرازی»، *مجله علمی شعرپژوهی بوستان ادب/علوم اجتماعی و انسانی سابق*، سال ۴، شماره ۱ (پیاپی ۱)، صص ۱۹۷-۲۲۲.

نیکویخت، ناصر و سید علی سراج (۱۳۹۳). «خاقانی‌پژوهی؛ معرفی و نقد پژوهش‌های انجام گرفته درباره خاقانی از آغاز تا امروز»، *فصلنامه علمی پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، شماره ۳۵، صص ۷۴-۹۳.

واردی، زرین‌تاج، نیری، محمدیوسف و فاطمه معزی (۱۳۹۸). «ریشه‌شناختی «وحدت وجود» در «کشف‌الحقایق» نسفی»، *فصلنامه علمی عرفان اسلامی*، سال ۱۶، شماره ۶۲ صص ۱۳-۳۰.

وسفی، محمدرضا (۱۳۹۴). *عرفان‌پژوهی، کتاب‌شناسی ۴۰۰ پژوهش عرفانی معاصر*، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).

هاشمی، سیمین (۱۳۸۲). *بررسی اصطلاحات عرفانی «انسان کامل» عزیزالدین نسفی با توجه به مثنوی معنوی مولوی*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: دکتر عبدالرضا سیف، استاد مشاور: دکتر عزیزاله جوینی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران.

یزدانفر، ساره (۱۳۹۱). «بررسی اصطلاحات عرفانی مشترک در حدیقه‌الحقیقه و مناقب‌العارفین»، *فصلنامه علمی عرفانیات در ادب فارسی*، شماره ۱۸، صص ۱۶۷-۱۸۹.

یزدی‌بالاجاه، زهرا (۱۳۸۹). *معاد از دیدگاه عزیزالدین نسفی و شیخ اشراقی*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: دکتر عزیزاله افشار کرمانی، استاد مشاور: دکتر موسی ملایری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

یوسفی، محمدرضا و الهه حیدری‌چونقانی (۱۳۹۱). «تأوی‌های نسفی در تأویلات آیه نور»، *فصلنامه علمی متن‌شناسی ادب فارسی (پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی سابق)*، سال ۴۸، شماره ۲، صص ۱۲۵-۱۴۰.

Azar, A. S. and A. Hashim (2014). "Towards an Analysis of Review Article in Applied Linguistics: Its Classes, Purposes and Characteristics", *English Language teaching*, No. 7, pp. 76- 88.

King, W. and J. He (2005). "Understanding the Role and Methods of Meta-Analysis in IS Research", *Communications of the Association for Information Systems*, No. 16, pp. 665- 686.

Kitchenham, B. and S. Charters (2007). *Guidelines for Performing Systematic Literature Reviews in Software Engineering*, Computer Science. Keele: Keele University.

Okoli, C. and K. Schabram (2010), "A Guide to Conducting a Systematic Literature Review of Information Systems Research", *Sprouts: Working Paper on Information*, vol. 10, No. 26, Retrieved jul 26, 2018, from: <http://sprouts.aisnet.org/10-26>.

Ridgeon, Lioyd. (1998), *Aziz Nasafi*, T: Curzon Richmond.

Ridgeon, Lioyd. (1998), *Introduced and Persian Metaphysics and Mysticism: Selected Treatises of Aziz Nasafi*, T: Curzon Richmond.

- www.aghazorg.ir
- www.ensani.ir
- www.gisoom.com
- www.irandoc.ac.ir
- www.ketab.ir
- www.magiran.com
- www.noormags.com
- www.nli.ir
- www.opac.nlai.ir
- www.sid.ir
- www.sohalibrary.com
- www.utdlib.ut.ac.ir

سازمان
